

~~K 5136~~

1a

რანი ვიყავით გუჟინ?

წერილი

იაკობ გოგებაშვილისა

~~5136~~
19

ტფილისი

სტამბა წიგნების გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობისა

1892

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 7 Ноября 1891 года.

Типографія Грузинскаго Издательскаго Товарищества,

Лорисъ-Меликовская улица, домъ Мдивани № 28.

რანი ვიყავით გუზინ? *)

შავთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა,
იგივ მხნე, იგივ მღერალი, მოყვარე თავის მიწისა.

გრ. არბელაანი

I

ქართველების შესუსტება, გულის გატეხა, უკან ჩამორჩომა ამ ქამად შეადგენს იმისთანა აშკარა მოვლენას, ამისთანა ცხად ჭეშმარიტებას, რომელსაც, ბევრად თუ ცოტად, ყველა ჰგრძნობს, ყველა ამჩნევს, არამც თუ განათლებული, არამედ უკანასკნელი უმეცარიც.

ბევრნი თუ არა, ზოგიერთნი მაინც, ამ უკან დახვეის, უკან წასვლის მიზეზს ეძებენ იმ მდგომარეობა-

---

*) ეს ისტორიული წერილი თორმეტის წლის წინად დაიბეჭდა ჟურნალს „ივერიაში“. მის მახლობელ მიზეზად და ერთს უმთავრეს წყაროდ გახდა საქართველოს უკანასკნელის მეფის გიორგის მეცამეტის ცხოვრების აღწერა, რომელიც ეკუთვნის განსვენებულს პლატონ იოსელიანსა და რომელიც დაიბეჭდა იმავე ჟურნალში. პლატონ იოსელიანი იყო ძე მწუროვალე

რეობაში, რომელშიაც იყო ჩავარდნილი საქართველო. წარსულ საუკუნის დამლევს. ჩვენის აზრით, ამ გვარი სჯა სრულიად უსაფუძვლოა და დიდს შეცდომილებას შეადგენს. ეს შეცდომილება დიდად მავნებელია ჩვენთვის ორი მხრით: ჯერ ერთი ესა, რომ მეძიებელს უბნევს გზასა და სენის მიზეზს უჩვენებს სრულიად სხვა დროში და სხვა ადგილას და ამითი ნამდვილ მიზეზის გამოკვლევას, პოვნას და მოსპობას უშლის; მეორეს მხრით იმითია ცუდი, რომ სრულიად ახალს, მოსარჩენს სენს ჰრაცხს ძველს სენად, სთვლის დიდის ხნის სევდად, ხრონიკულს თვისებას აწერს მას და განკურნების იმედს თითქმის სრულიად უკარგავს მამულიშვილსა.

საიდან წარმოსდგება ეს მავნებელი შეცდომილება?

შემეტეს ნაწილად იქიდან, რომ ჩვენის სამეფოს სახლის, ბაგრატიონთა გვარის, დაწვრილმანებას,

და განვითარებულის მამულიშვილისა და ფრიად პატივცემულის მოძღვარისა, სამეფო კარის მღვდლისა, ჰქონდა დაახლოებული ნაცნობობა რუსეთსა და საქართველოში ჩვენის სამეფოს გვარეულობის წევრებთანა, კარგად იცნობდა მოსწრებულ გვამთა და თითქმის ყველაზედ უკეთესად შეეძლო თვით სათავეშივე შეეტყო ნამდვილნი და უტყუარნი ცნობანი საქართველოს ისტორიის უკანასკნელ ხანაზედ. მისი მოწმობა მით უმეტესად უნდა ჩაითვალოს მიუფერებლად და მიუდგომლად, რომ თუ ერთი ნახევრობით პლატონ იოსელიანი მოგაგონებდათ თავისს მამის მხურვალე მამულიშვილობას, მეორე ნახევრობით იგი იყო ნამდვილი მოხელე, ჩინოვნიკი.

გაფუქსავატებას და დაუძღურებას მიაწერენ მთელს ერსა, გადააქვთ მთელს ხალხზედ და კერძო წყლულს ჰრაცხავენ საზოგადო სენად; მაგრამ ისტორიული უტყუარი ფაქტები ამ დასკვნის წინააღმდეგ ჰღალატებენ.

მართალია, თვით მეფე მრეკლე მეორე, საუკეთესო წარმომადგენელი, მახტანგ მეექვსის შემდეგ, ბაგრატიონთა გვარისა მეთვრამეტე საუკუნეში, წინაღუდგა დასავლეთის და ამოსავლეთის საქართველოს შეერთებას, რომელსაც ერთ-პირად და მხნედ ჰთხოულობდნენ იმერნი და ამერნი და, ქვეყნის საუბედუროდ, ჩაშალა ეს ბრძნული წადილი ერისა იმ ეგოისტურ წვრილმანი მიზეზის გამო, რომ თავის შვილის-შვილისათვის არ ეწყენინებინა და არ მოეკლო იმერეთის ტახტზედ ფარფაშობა; ისიც ჰკეშმარიტია, რომ თვით მემკვიდრემ საქართველოს ტახტისამ ბიორგიმ, უბრალო უსიამოვნებისა გამო მამასთან, საშინელ განსაცდელის ქამს არ მოაშველა მრეკლეს ქიზიყიდამ ჯარი სპარსელების წინააღმდეგ და შეიქმნა მიზეზი თავის ქვეყნის აოხრებისა აღა-მამად-ხანისაგან; აგრეთვე ცნობილია ბევრისათვის ისიც, რომ ბიორგი მეფე თითქმის მთელს თავის დროს ატარებდა ერთის მხრით ზაქის ხორციით შექცევაში და მეორეს მხრით ხატების მთხვევაში და ბერულ ჩხირკედლაობაში მაშინ, როდესაც ყოველის მხრით მის სამეფოს მრავალი მტერი აქედ-იქიდგან უწყევტდა ილაჯსა, ჰგლეჯდა და აოხრებდა; ისიც ნამდვილია, რომ მემკვიდრე ბიორგი მეფისა ღავით, გენერალ-ლეიტენან-

ტი რუსის ჯარისა, იმის მაგიერად, რომ არეულს და აშფოთებულს ქვეყანას პატრონად ასჩენოდა, თავის რეგენტობის უფლებას წვრილმან, პიროვან ჯაგრის ამოსაყრელად ჰხმარობდა და საპყრობილეში ჰყრიდა შორს გამჭვრეტელს მამულიშვილებს, რომელნიც კარგად ჰხედავდნენ, რომ ის, უგუნურ ესაფსავით, ოსპის შეჭამაღზედ სცვლიდა თავისს უფლებასა და ჰლუპავდა ქვეყანასა; ბოლოს ისიც ბევრსა აქვს შეტყობილი, რომ სამეფოს სახლის წევრნი, საუბედუროდ ქვეყნისა, მეტად გამრავლებულნი, ერთმანეთის მტრობაში, ჯიბრში და ქვეყნის ღალატში ირთმევდნენ სულსა, შემოჰყავდათ საქართველოში მისი მოსისხლე მტრები, აქელფინებდნენ მას და მოკლებულნი იყვნენ საზოგადო სიკეთეზედ და ინტერესებზედ ზრუნვასა, საპოლიტიკო აზრებს და წადილებს. ჟველა ეს ფაქტები და მრავალნი მათ გვარნი სრულს ჭეშმარიტებას შეადგენენ, მაგრამ ყველა ეს რას ამტკიცებს? მხოლოდ მას, რომ ბაგრატიონთა გვარი აღარ იყო ამ დროს წარმომადგენელი ქვეყნის სიკეთისა, იმის დროშაზედ აღარ ეწერა ბედნიერება საქართველოსი, ის ყველაფერზედ უწინ ჰზრუნავდა თავის წვრილმან სარგებლობაზედ, პიროვან სიამოვნებაზედ, და მას მსხვერპლად სწირავდა ერის სარგებლობას, ხალხის ინტერესებსა.

II

სრულიად სხვა სურათს, სხვა სანახავს წარმოადგენდა თვით საქართველოს ერი. თუმცა იგი დიდის ხნის განმავლობაში იყო სამხედრო შერჩევის გავლენის ქვეშა (военный подбор), რომელიც საუკეთესო მამულის ვაჟ-კაცთა ჰელეტავს ბრძოლის ველზედ უჩამომავლოთა და გვარტომობის აღორძინების ასპარეზზედ ბურთსა და მოედანს უტოვებს ჩათლახ შვილებს ერისას, თუმცა შეუწყვეტელ და დაუსრულებელ მტერთან საქართველო ბევრგან იყო დაჭრილი და შესუსტებული და თუმცა ბევრი მკაცრი გარემოება აწუხებდა გარედგანაც და შინიდგანაც,— მაგრამ ძვალ-ხორცი ერს სწეული არა ჰქონდა, ჯანი და ღონე კიდევ ბლომად მოსდევდა და უკეთესის მომავალის იმედი გულში უღვივოდა. თავისი ღვაწლიანი მარჯვენა ბევრგან ჰქონდა დაკოდილი და დასისხლებული, მაგრამ მითი ჯერ კიდევ მაგრა ეჭირა დროშა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისა, ჯერ კიდევ მტკიცედ იცავდა პირველს ადგილს კავკასიის ხალხთა დასში, ჯერ კიდევ ერთად-ერთი ლამპარი იყო ცივილიზაციისა არამც თუ კავკასიონში, არამედ მთელს მცირე აზიაში.

ამ გვარ დასკვნამდის მივა ჩვენის ერის შესახებ ყველა, ვინც კი ყურადღების დამყარებით ჩააკვირ-

დება საქართველოს მაშინდელს მდგომარეობასა და შეიძლებს დასერილის ქერქის ქვეშ გაარკვიოს საღი ჯანი, მთელი გული და მომავალიანი შინაარსი.

ღაღიწყობთ თუნდა იქიდგან, რომ დაუსრულე-ბელ ხიფათთაგან, აუარებელ დაჭირებათაგან საქარ-თველომ ისე გამოიტანა თავი, რომ სახელმწიფო ვალი სრულიად არ დაიდო. მართალია, გარეგანის ვალის აღება თითქმის შეუძლებელი იყო მაშინდელს დროში და მდგომარეობაში, მაგრამ შინაგანის ვალის სესხება კი ყოველთვის მოხერხდებოდა. თვითონ ხალ-ხშიაც კერძო ვალი იშვიათს მოვლენას შეადგენდა... შემძლებელნი სახლობანი თვით გლეხთა შორის ბევრნი იყვნენ და ჭირნახულის გარდა ფულიც ბლო-მად ჰქონდათ, თუმცა ფული მაშინ ერთი-ათად უფ-რო ძვირი იყო, მანამ ჩვენს დროში. ამას, სხვათა შორის, გვიმტკიცებს ის ფაქტი, რომ წინადაც ბლო-მად ჰპოულობდნენ და ახლაც ხან-და-ხან ჰპოულო-ბენ მიწაში ფულით სავსე ქილებსა, ჩვენს წინა-პარ-თაგან ჩაფლულებსა. ძველებური დოვლათი ეხლაც ნატერის საგანს შეადგენს ხალხში. საჭმელ-სასმელი, ტანთ-საცმელი თუმცა მარტივი იყო, მაგრამ თი-თქმის ყველას საკმაოდ ჰქონდა. სიიაფე ყველაფრისა ახლა ჩვენთვის თითქმის საარაკო და დაუჯერებელ ამბავს შეადგენს. საკვირველიც არ არის: ყველაფერი ნივთიულობა ცხრა მთას იქიდგან როდი მოდიოდა ახლანდელსავით. პრამც თუ ქალაქებსა, თითქმის ყველა სოფელს ჰყვანდა ხელოვნები, რომელნიც

აკმაყოფილებდნენ ხალხის მოთხოვნილებათა. მაშინ-
დელი საფეიქროები, მაგალითად, რომელნიც მოფე-
ნილნი იყვნენ მთელს საქართველოში, უხვად უმზა-
დებდნენ ხალხს სამოსელსა, მერდინებსა, შალოებსა და
სხვა მატერიებსა. სხვა გვარი ხელოსნობაც მალლა
იდგა. მრთის რუსის გენერლის, გვარად სლივიცკის,
მოწმობით, წარსულის საუკუნის დამლევს გამოჩე-
ნილი ხელოსანი ქართველი ივანე ზოტიშვილი აკე-
თებდა და ჰყიდდა, აბაზად თითოს, იმსთანა სამარ-
თებლებს, რომელთაც „არცა ერთი ნაკეთი ევრო-
პიაში არ შეედრებაო“. შესანიშნავია, რომ 1827 წელს,
როდესაც სლივიცკის, ჩვენს ქვეყანაში დაბრუნებულს,
მოენდომებინა ამ გვარივე სამართებლის ყიდვა, ეს
ხელოსნობა სრულიად ამოფხვრილიყო ტფილისში.
ოქრომჭედლობა, მხატვრობა, არხიტექტურა. ქართვე-
ლებში გავრცელებულნი იყვნენ და თვითოეულს ხე-
ლობას ჰყვანდა გამოჩენილი და სახელ-განთქმული
ხელოსნები, როგორც მაგალითად: გლახა ზაზიაშვი-
ლი, ჩინებული არხიტექტორი, ეკლესიების მშენებე-
ლი, გაბრიელ მასხლაშვილი, ოქრო-მჭედელი, ნიკო-
ლოზ მხატვარი, აბხაზი და სხვ...

მეურნეობა, შუა საუკუნოებში აყვავებული, არ
იყო სრულიად შეჩერებული გაუკეთესების გზაზედ
გარეგანის შევიწროების გამო და ცოტათი მაინც
წინ მიდიოდა წარსულს საუკუნეშიაც. ამას, სხვათა
შორის, გვიმტკიცებს ახალის არხების გაყვანა უდა-
ბურ ადგილების მოსარწყავად; ვახტანგ მეექვსის საფ-

ლავის ქვაზედ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ შემდეგს სიტყვებს: „ქსნის რუი ხუნანს წავილე, გაღმითაც მოვრწყე ველანი, მაშავრის რუ ტბას შევრიე, შიგთევზი ჩავსვი ყველანი...“ მრავალი ქვითკირის ნასახლარები, ნადარბაზნეები, რომელიც ამ ოცის წლის წინად ყველა სოფლებში ბლომად იპოვებოდა და ახლაც იპოება, ქვითკირის ვეებერთელა ციხეები, აგებულნი წარსულ საუკუნის მეორე ნახევარში, ამტკიცებენ, რომ ხალხი შემძლებელი იყო და კარგს მდგომარეობას შეჩვეული. ძველებური გულიანი საჯარო ღვინის კაცებისა და ქალებისა, რომელსაც ჩვენგანი ყველა მოსწრებია პატარაობაში და რომელიც ახლა თითქმის სრულიად განქრა, მეტადრე ქალებში, ცხადად გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ცხოვრებას ქართველებისას არ აკლდა გულითადი სიხარული, შეხარულება ცხოვრებისადმი (жизнерадостность), ეს უმთავრესი წყარო ბედნიერებისა, თუმცა გარეგანი ხიფათი და გაჭირვება ხშირად კარზედ ადგათ...

„საქართველო არის ქვეყანა, სადაც მეტის-მეტის სიამოვნებით სცხოვრებენ, თუმცა იაფად კი ისმენ ამ სიამოვნებასა“, ამბობს მსოფლიო მოგზაური დღლაპორტი, რომელმაც საქართველო დაიარა 1768 წელში. „მს ქვეყანა სავსეა პურით, ბალეულობით და ხილით. აქაური პური და ხორცი მეტად გემრიელია. ღვინო მოჰყავთ ძალიან კარგი და ქართველებს სმაში ვერავენ შეედრება. ქალები საქართველოში ისეთი მშვენიერები, ისეთი ლამაზები არიან, რომ განუცვი-

ფრელად მე მათ ვერ შევხედავდი. მამა-კაცები არიან ამაყნი და ამპარტავანნი და ისე სძულთ სომეხნი, როგორც ჩვენ ურიები, რადგანაც სომეხნი კადრულობენ ყოველგვარს დაბალს საქმეს, ოღონდ კი ფულის გამორჩენა შეიძლონ. თუ კარგად გავშინჯავთ, არა ერთს მსგავსებას ვიპოვნით ქართველთა და ფრანციელთა შორის.“

ჟველა ეს სიკეთე იყო შედეგი უმთავრესად სამის სასარგებლო სამეფო დაწესებულებისა. ჩვენი სახელმწიფო სრულიად მოშორებული იყო სამს უმთავრესს სენსა, სამს მრავალთავიანს სეავსა, რომელნიც ყველგან ხალხის დოვლათს ჩანჭთქამენ, ჰყლაპვენ, აღარიბებენ ერსა და პირში სულსა ჰხუთავენ. მე ვამბობ ბურჟუაზიაზედ, ბიუროკრატიაზედ და სამუდამო ჯარზედ. მაჭარი მაშინ ჩვენში ბურჟუად, ხალხის სისხლის მსმელ წურბელად ვერ გადაიქცეოდა, რადგანაც ეშინოდა დაიარაღებულის ხალხისა და თავის მხეცურს სიხარბეს თვითონვე ლაგამსა სდებდა. სამართალი ჩვენში იყო სიტყვიერი და საქვეყნო, მისი წარმოება მიყვანილი იყო უკანასკნელ სიმარტივემდე, — კანცელარიას, ურიცხვს ჩინოვნიკების ორ-კეც, სამ-კეციან ჯამაგირს ისე ვიყავით მოკლებულნი, როგორც ყურძნის ნაცარსა. სამშობლოს მტერთაგან იცავდა საერო მილიცია, რომელიც მშვიდობიანობის დროს თავისი გამრჯელი მარჯვენით სიმდიდრეს იძენდა და ლაშქრობის დროს ხმაღს აელვარებდა. ამიტომ სახელმწიფო ხარჯი იყო ისეთი მცირედი,

რომ გლეხი მის გადახდას ვერც კი იტყობდა. თამამად შეიძლება სთქვას კაცმა, რომ რაც ჩვენმა გლეხობამ მარტო ორლოესკის ლუბერნატორობის დროს გაიღო ხარჯი, იმოდენა იმას არ გამოერთმევია მთელის მეთვრამეტე საუკუნის განმავლობაში. რაც შეეხება საბატონო ხარჯს, ისიც სამძიმო არ იყო, რის გამოისობით, ამას მკითხველი რავდენსამე სტრიქონის ქვემოლ შეიტყობს.

მაშინდელი საქართველო ჩვენს გონებაში იხატება როგორც აოხრებული ქვეყანა, მეტად თხლად დასახლებული და მცხოვრებთა რიცხვით ძალიან შემცირებული. ისტორიულის ფაქტების გაცნობა ამ შეხედულობასაც სრულიად აცრუებს. მართალია, ჩვენი პატივ-ცემული მეისტორიე ბ. ბაქრაძის გამოკვლევით, მარტო ერთ შემოსვლაზედ შახ-აბასმა ძახეთში გასწყვიტა 60—70 ათასი სული და ტყვედ სპარსეთში წაასხა 100,000 მეტი; ისიც მართალია, რომ ლეკებმა ჩვენგან წასხმულ ტყვეებით ცამეტი სოფელი დაასახლეს დაღესტანში; აგრეთვე ჭეშმარიტია, რომ წარსულის საუკუნის დამღევს ბევრი სოფლები, შახუშტის ქარტებში მოხსენებულნი, სრულიად გავერანგებულნი იყვნენ,—მაგრამ მაინც მაშინდელი რიცხვი მცხოვრებთა ძლიერ მალლა იდგა. პი ამისი მტკიცე საბუთი. ტფილისის აკლების შემდეგ სპარსელებისაგან მეფე ბიორგიმ მოახდინა ძახეთში მცხოვრებთ აღწერა და აქ აღმოჩნდა 42,000 კომლი კაცი. თუ სახეში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ იმ დროს ქარ-

თველები სცხოვრობდნენ დიდ-დიდ ჯალაბობით და თვითონ ჯალაბში იქნებოდა არა ნაკლებ ათის სულისა, მაშინ ჩვენთვის აშკარა იქნება, რომ კახეთში ამ დროს ყოფილა ოთხი ათასი სული. ეს რიცხვი აღემატება კახელების ახლანდელს რაოდენობასაც კი.

როგორ ჰხდებოდა ესა? რატომ არ ვერანდებოდა ქვეყანა, რომელიც თავის ძეთა დას-დასობით ჰკარგავდა სიკვდილით ბრძოლის ველზედ და ტყვედ წაყვანით სპარსეთში, ოსმალეთში, ლალესტანში და გადასახლებით რუსეთში? რის მეოხებით მრავლდებოდა ასე შეუპოვრად ჩვენი ერი? ეს ჰხდებოდა იმდროემ, რომ, როგორც წინაჲდ მოვიხსენეთ, ნივთიერების კეთილ-დღეობა ხალხისა, მისი ქონება, მისი დოვლათი იდგა იმდენად მაღალ ხარისხზედ, რომ სიკვდილს ავად-მყოფობისაგან ჰხდიდა იშვიათსა და ყოველ-წლიური პროცენტი მომკვდართუ იყო, რაც კი შეიძლებოდა, ნაკლები. ღა ყველამ კარგად ვიცით, რომ სიღარიბე და ავად-მყოფობა ერთი ათად და ოცად უფრო მომეტებულს ხალხსა ჰქვლევს, ვიდრე თვით ხან-გრძლივი და უბედური ომი გარეშე მტრებთან.

III

ამ სწორედ საკვირველს მოვლენას, დოვლათის სიუხვის გარდა, სხვა მიზეზებიცა ჰქონდა. დიდი

ხანია ნათქვამია: კაცი არა მარტო პურით იქმნე-
ბის ცოცხალიო. ძარტველს ერს, გულ-ჩივილს, გულ-
წრფელს და მგრძნობიარეს, მარტო კუჭის სიმადრე
ვერ აატანინებდა ისე ადვილად ხშირს სისხლის დე-
ნას ძარღვებიდგან, თუ სხვა გვარ სიკეთესაც არ ეც-
ხოვლებინა მისი ხიფათიანი არსებობა. ეს სიკეთე
მდგომარეობდგ იმაში, რომ დამჩაგვრელს უღელს მო-
ნობისას მოკლებული იყო და სარგებლობდა იმის-
თანა განწყობილობით წოდებათა შორის, რომელიც
ხალხს ამხნევებდა და ადვილად ატანინებდა გარეგან
გაჭირვებათა. ბატონ-ყმობის საძაგელს სენს მაშინ-
დელს დროში სრულიად სხვა ხასიათი და თვისება
ჰქონდა. თავად-აზნაურნი მაშინ ფუფუნებით ცხოვ-
რებას როდი იყენენ მიჩვეულნი. როგორც პირველ
რიგის მამულიშვილნი, ისინი მუდამ შეიარაღებუ-
ლნი იდგნენ ბრძოლის ველზედ, მარტივს, სპარტა-
ნულს ცხოვრებას მიჩვეულნი. მათი მოთხოვნილება-
ნი თითქმის არაფრით განირჩეოდნენ გლეხთა მო-
თხოვნილებათაგან. ამიტომ ბატონები მაშინ ყმები-
საგან იღებდენ მცირე გადასახადსა. ამასთან გლეხის
ერთგულობა, სიყვარული, მათთვის მიუცილებელს
საჭიროებას შეადგენდა. რადგანაც ორივე მხარე ერთს
ტაფაში იწოდა, გლეხნი აძლევდნენ თავად-აზნაურთ
მხარსა, იყენენ მათი მცველნი, საზოგადო მხნეობით
ივერებდნენ მტერსა და ერთმანეთს უყოფდნენ ჭირსა
და ღვინსა. ზღვებთა და თავად-აზნაურთა შორის
ჩამომდგარი არ იყო არარაიმე მესამე, უცხო ძალა,

რომლის შემწეობით და დახმარებით უკანასკნელთ
შესძლებოდათ დაეჩაგრათ გლეხნი. იმასაც კეთილი
გავლენა ჰქონდა ამ გვარ განწყობილებაზედ გლეხ-
თა და თავად-აზნაურთა შორის, რომ სპარსეთი და
ოსმალეთი, სადაც ჩვენებს ხშირი მისვლა-მოსვლა
ჰქონდათ ხან ნებით და ხან უნებლიეთ, სრულიად
მოკლებულნი იყვნენ ბატონ-ყმობის სენსა, უთანას-
წორობასა ერთსა და იმავე სარწმუნოების შვილთა
შორის. პრისტოკრატიულ სიბრყევს მაშინ ჩვენში
ადგილი არა ჰქონდა. თავად-აზნაურობა შემკული
იყო ვაჟ-კაცობით, მხნეობით, გულადობით, სამშობ-
ლოს წინ დიდი სამსახური მიუძღოდა და სათაკილოდ
მიაჩნდა გვარეულობით, ჩამომავლობით ეამაყნა. ტა-
ცი ჩამომავლობით მხოლოდ მაშინ ამპარტავენობს, რო-
დესაც მოკლებულია კაცურ თვისებათა, ადამიანურს
სიკეთესა, ჩვენი თავად-აზნაურობა კი იმდენად ჰრაცხდა
თავის თავს თავისუფალს ამ ნაკლულევანებისაგან და
იმდენად იმედი ჰქონდა თავის პიროვნობითის ღირსე-
ბისა, რომ, ვგონებთ, თითონვე გამოსთქვა ანდაზა: „თუ
კაცი თითონ არ არის, ცუდია გვარიშვილობა.“
ბატონი ხშირად იყო პატრონი, მოსარჩლე და მფარ-
ველი თავის ყმებისა და არა მათი ტვინის ამომწო-
ვი. იმას სასიქადულოდ მიაჩნდა თავის ყრმების კე-
თილ-მდგომარეობა, მათის დოვლათის სიუხვე და
ბედნიერება. მარტო ამ სათნოიან განწყობილებით
ბატონთა და ყმათა შორის აიხსნება ის ფაქტი, რომ
ტყვეობიდგან დაბრუნებული გლეხები, რომელნიც ერე-

კლეს ბძანებით ყმობისაგან სრულიად განთავისუფლებულნი იყვნენ, თითონვე ეძებდნენ ბატონებს და თავის ნებით უბრუნდებოდნენ მათ, „რათა არა დარჩენილიყვნენ ღვთის-ამარა, უპატრონოდ და უმფარველოდ“. რასაკვირველია, ბატონ-ყმობა, როგორც ბუნების წინააღმდეგი და ადამიანის ღირსების დამამცირებელი დაწესებულება, მაშინაც საძაგელს სენს შეადგენდა, მაგრამ, ვიმეორებთ, ეს სენი მოკლებული იყო თავის გამრყენელს და დამამხობელს თვისებასა.

მართალია, საქართველოს ფეოდალებს შორის იშვიათად არა სჩნდებოდნენ პირნი, რომელნიც, როცა თავისს საკუთარ ინტერესს, თავის გულის წადილს ვერ მიეწეოდნენ ხოლმე საკუთარის ძალით, „გულქვადად მიმართვიდნენ საქართველოს დაუძინარ მტერთა და მათის აურიცხველ ჯარებით შემოესეოდნენ თავიანთ სამშობლოს და აოხრებდნენ მას“, — მაგრამ ეს ფაქტი ამტკიცებს მხოლოდ სისაძაგლეს, სიმანხიჯეს, პირუტყვულს თავ-მოყვარეობას და მხეცურს შეუბრალებლობას ზოგიერთა თავად-აზნაურისას და არა მთელის წოდების სიწამხდრეს და ღალატსა. ამ გვარი ღალატი ქვეყნისა დიდს ვნებას აძლევდა არა მარტო გლეხთა, არამედ თავად-აზნაურობასაც. შემოსეულს მტერს ებრძოდნენ, თავს აკლავდნენ არა მარტო გლეხნი, არამედ თავად-აზნაურნიც, რომელნიც ყოველთვის პირველ დასში იბრძოდნენ წინააღმდეგ მტერთა და მოღალატეთა... შერც ერთ ერს ვერ დაასა-

ხელებთ ვერც ძველს ისტორიაში და ვერც ახალში, რომელიც მოკლებული ყოფილიყოს ამ გვარს შინაღამტყეპელთა. ათინელებზედ ნიჭიერი და თავისი ქვეყნის მოყვარე ერი დედა-მიწის ზურგს ჯერედ არ აღუზრდია, მაგრამ გადაფურცლეთ ამ საკვირველის ერის ისტორია და მთელს გუნდს შეხვდებით მოღალატეთა, გამცემელთა. ზოგნი მათგანნი აქეზებდნენ თავისს მშვენიერს და ბედნიერს სამშობლოზედ სპარსთა, ზოგნი სპარტელთა, ზოგნი მაკედონელთა და სხვათა. მარტო ალკივიადის ღალატმა იმდენი ვნება მიაყენა ათინასა, რადენიც ვერ შესძლეს სპარტის ყველა სარდალთა, და ისე მიასუსტა, რომ შეიქნა ერთი უმთავრესი მიწეზი ათინის დამხობისა სპარტისაგან. მაგრამ ესა და ამ გვარი ფაქტები რას ამტკიცებენ? ნუ თუ მას, რომ ათინის ერის დაწინაურებული წოდება, რომლისაგანაც გამოდიოდნენ მამულის მოღალატენი, იყო გარყვნილი, დამახინჯებული და სამშობლო ქვეყნის მტერი? ამ გვარ დასკვნამდის არავინ არ მისულა და არც არავინ მივა ათინის არისტოკრატიის შესახებ. ამიტომაც დიდს უსამართლობას ჩავდივართ, როდესაც ჩვენ, ზოგიერთა თავად-აზნაურის მოღალატეობის გამო, მთელს წოდებაზედ ვამბობთ: „ისეთი სასტიკობა, მხეცური დაუნდობლობა, როგორც ჩვენმა თავად-აზნაურობამ გამოუჩინა თავისს სამშობლოს, არსად და არავის არ გამოუჩენიაო.“

ჩვენის აზრის შერყევა არ შეუძლია იმ ფაქტსაც, რომ ძველის კანონის ძალით თავადის მკვლელს

უნდა გადახდომოდა ორმოცი ათასი თეთრი და უბრალო მონის მკვლელს კი მარტო ოთხასი. ჯერ საჭიროა დამტკიცდეს, რომ ეს კანონი მომქმედი კანონი იყო და არ ეკუთვნოდა ძველის საუკუნოების მკვდარ კანონებსა, რომელთა ძალა გაუქმებული იყო ცხოვრების და ისტორიის მიმდინარეობით. ამ გვარი მკვდარი კანონები, შუა საუკუნოებიდან დარჩენილნი, ეხლაც ბევრნი მოიპოვებიან მეროპის ყველა სახელმწიფოებში. ინგლისში, მაგალითად, აქამდის გაუქმებლად არსებობს ქალაქდზედ სასტიკი შუა საუკუნოების კანონი ბეჭდვის შესახებ, მაგრამ ნამდვილად კი ბეჭდვა სრული თავისუფლებით მოქმედებს. ბევრი გარემოება, წინედ ნახსენები და შემდეგ მოსახსენებელი, გვაძლევს საბუთს ვიფიქროთ, რომ მკვლევლობის შესახებ ჯარიმის დიდი განსხვავება ჩვენში ეკუთვნოდა უმოქმედო კანონებსა, უძლოურს ძველ დაწესებულებათა... მაგრამ, ვთქვათ, რომ მოხსენებული კანონი გამოდგა მეტ-ნაკლებობით მომქმედი და არა მკვდარი დაწესებულება,—ეს გარემოებაც ჩვენს აზრს ვერ დაარღვევს. ეს კანონი მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ ჩვენს წარსულს ცხოვრებას, როგორც მეროპის ყველა სახელმწიფოებისას, არისტოკრატიული დაწესებულება ჰქონდა; მაგრამ განა ჩვენ იმას ვამბობთ, რომ ჩვენში თავადი ბატონი არ იყო და გლეხი ყმა? ჩვენ მხოლოდ იმაზედ ვდგევართ, რომ ჩვენის ქვეყნის მდგომარეობა, პოლიტიკური გარემოებანი იყო იმ გვარი, რომ ბატონ-ყმობის უღელს

ამსუბუქებდა და შეჰქონდა მასში სათნო ელემენტი, ადამიანური ურთი-ერთობა გლებთა და თავად-აზნაურთა შორის... ნამდვილი დამქაფებული პატრიოტობა იქნება—სთქვას კაცმა, რომ არა სხვა ქვეყანას არა ჰყოლია იმისთანა ღვაწლიანი თავად-აზნაურობა, როგორც ჰყავდა ჩვენს საქართველოსაო. მეორეს მხრით არა უკეთესი უკიდურესობა მოსდით მათ, რომელნიც ჰქადაგობენ, რომ ჩვენისთანა მხეცური, დაუნდობელი და ქვეყნის მოღალატე თავად-აზნაურობა არავის და არას დროს არა ჰყოლიაო. ეს აზრი უსამართლობას შეადგენს არა მარტო თავად-აზნაურობის, არამედ გლებების წინაშეც. მაჟო, თუ ასეთი უსაძაგლესი და უმაგნესი რამ იყო ჩვენი თავად-აზნაურობა, რატომ გლებობა არ აჯანყდა მის წინააღმდეგ და არ ამოჟლიტა? ნუ ვინ იტყვის, რომ გლებობას არ შეეძლო ეს მოეხდინა. იგი შეადგენდა დიდს უმრავლესობას ერისას, იყო დაიარაღებული, ბრძოლაში გამოცდილი და ამასთან თავად-აზნაურობაც მოკლებული იყო მოსარჩლე ძალას: სამუდამო ჯარი, რომელიც ყველგან არისტოკრატის შევლოდა და გლებობას ხელს უკრავდა, ჩვენში არ არსებობდა და მეფის უფლებასაც აკლდა ძალა და ღონე. „თუ რომელიმე უფლება ხალხზედ არის მისთვის მძიმე და ამასთან იგი უსარგებლოა მისთვის, ხალხი დიდ-ხანს არ დაანარჩუნებს ამ უფლებას შეუუმუსკრელსა“, ამბობს ერთი საფრანგეთის მწერალი. ჩვენი ისტორია სრულიად არ წარმოადგენს იმისთანა მა-

გალითსა, როგორც გლეხების ბრძოლა არისტოკრატის წინააღმდეგ საფრანგეთში დიდის რევოლუციის დროსა და გერმანიაში მეთექვსმეტე საუკუნის განმავლობაში. ჩვენის თავად-აზნაურობის და გლეხობის ურთი-ერთობითი განწყობილობა უფრო მოგაგონებს ინგლისსა, სადაც არისტოკრატია დაახლოებული, დაკავშირებული იყო ხალხთან და მასთან შეერთებული იბრძოდა მეფის უფლების წინააღმდეგ... იმ ფაქტიდგან, რომ ჩვენი ისტორია არ წარმოადგენს გლეხობის აჯანყებას. ბრძოლას, ომებს ბატონების წინააღმდეგ, გამოდის შემდეგი აუცილებელი დილემა: ან ჩვენი გლეხი იყო მთლად უგუნური, სრულიად უძლური, გაუბედავი, ყოველ პროტესტის ძალას მოკლებული და პირუტყვის მოთმენით ზიდავდა მონების უღელს, რომლის მოშორება მას ადვილად შეძლო—და მაშასადამე მკედარს ელემენტს წარმოადგენდა, ან თავად-აზნაურობა არ იყო მოკლებული შებრალებას, სათნოებას და ადამიანურს განწყობილებას გლეხებთან. ჩვენ მეორე დასკვნას ვადგევართ და უარს-ვყოფთ პირველსა არა მარტო იმიტომ, რომ იგი უსაფუძვლოა, არამედ იმიტომაც, რომ იგი უნუგეშოა. ჩვენის ქვეყნის მომავალი დამყარებულია გლეხობის წარმატებაზედ, როგორც უმრავლესს და მშრომელს წოდებაზედ, მის აღორძინებაზედ. მაგრამ რა იმედი უნდა გვქონდეს მისი, თუ იგი ათასის წლის განმავლობაში წარმოადგენდა გონებით, ზნეობით და ფიზიკურის მხრივ მხოლოდ უძ-

ლურებასა, არაფრობას?!.... პრაფრიდგან თავის დღე-
ში არაფერი არ გამოსულა. თუ ჩვენი წარსული
ცხოვრება ერთის მხრივ წარმოადგენდა მხეცურს, ულ-
მობელს მჩაგვრელებსა და მეორეს მხრით მიწასთან
გასწორებულს მონებსა, რომელნიც პირუტყვეულად,
ხმა-ამოუღებლივ ითმენდნენ არა ადამიანურს მდგომა-
რეობასა, მაშინ მომავალზედ სრულიად უნდა ხელი
ავილოთ და მკვდართა თანა ჩავირიცხნეთ. როცა ამ
გვარს აზრს ჩვენის წარსულის შესახებ ჰქადაგობენ
იმისთანა უგულო, უცხო ჩინოვნიკები, როგორც ბერ-
ე და მის ამქრის ვაჟ-ბატონები, ეს სრულიად სა-
კვირველი არ არის, რადგანაც მათჰსურთ დაიმსახუ-
რონ ჩვენის გამომხსნელების სახელი და მუდამ სა-
ყვედურის საბუთი ხელში ეჭიროთ. მაგრამ არ შეი-
ძლება არ განცვიფრდეს კაცი, როდესაც მთელი და-
სი ჩვენის ინტელიგენციისა იმავე აზრს ადგია და ამ
გვარს მსჯელობას ავრცელებს: წინედ არაფერნი ვყო-
ფილვართ, ახლაც არაფერნი გახლავართ, მაგრამ...
მაგრამ შემდეგში კი ბრწყინვალე მომავალი გველი-
სო. ჩვეენ კი იმ აზრისანი ვართ, რომ უწინ ჩვენც
რანიმე ვყოფილვართ, ჩვენც გვქონია მნიშვნელობა,
ჩვენცა ვრეულვართ ერთა დასში, და თუ ახლა ძლიერ
უკანა ვართ ჩამორჩომილნი და დავრდომილნი, რა-
იმე მნიშვნელობას მოკლებული, ამის დამნაშავენი
არიან ახალნი გარემოებანი, რომელთა ცვლილების
შემდეგ ჩვენი მდგომარეობაც შეიცვლება და მტკი-
ცედ დავადგებით პროგრესის გზასა. ამ ცვლილება-

ზედ არის დამოკიდებული, როგორც ეროვნული წარმატება, ისე სოციალურ მდგომარეობის გაუმჯობესობა.

რასაც შემდეგში ვხედავთ მტრულს განწყობილობას, საშინელს სიძულვილს ყმებსა და ბატონებს შორის, ტვინის ამოწოვას გლეხებისას ბატონების მხრივ, წყევტას და ჟლეტას ბატონებისას გლეხების მხრივ—ყოველივე ეს დაიბადა ამ საუკუნეში, როცა ბატონსა და ყმას შუა ჩამოსდგა შტიკი და შუბი, რომელთა მოხმარება გლეხების წინააღმდეგ ადვილი იყო, როცა თავად-აზნაურობამ დასტოვა ღვაწლიანი არსებობა, მარტივი ყოფა-ცხოვრება და მიეცა ცუდაობას და პირუტყვეულ ფუფუნებას, როცა მან მოინდომა გლეხების ოფლით არისტოკრატიული სადგომი გაეკეთებინა, მოერთო ძვირფას ევროპიულ მებელითა, ზედ ჩაეცვა ინგლისის მაუდი, ჰოლანდიის ტილო, ვარშავის წაღები, ხშირად ესვა შამპანის ღვინო და ლიონის აბრეშუმეულობით, პარიჟის მოდებით მოერთო თავისი ცუდა ქალ-ბატონები . . . . როცა მოაკლდა უწინდებულ ვაჟ-კაცურთ თვისებათა და დაიწყო ამაყობა, ამპარტაუნობა არისტოკრატიზმით, გვარიშვილობით, რომლის იქით აღარაფერი გააჩნდა.

პიღვე უფრო მომეტებულად ამსუბუქებდა ხალხის ცხოვრებას, ავსებდა მას ნუგეშით, კაცურ თავმოყვარეობით და ადვილად ატანინებდა მრავალს გარეგან ხიფათს და განსაცდელს განსაკუთრებითი თვისება მეფის უფლებისა ჩვენში. საოცარია და მე-

ტად მანუგეშებელი მამულის-შვილისათვის ის ისტორიული მოვლენა, რომ ჩვენმა ერმა, აზიის კუთხეში მცხოვრებმა, გარეშემო აზიურ ხალხებით და დაწყობილობით შემოზღუდულმა, მეფის უფლებას მისცა ნამდვილი ევროპიული თვისება, ხასიათი. ჩვენში მეფე სრულიად არა ჰგვანდა სპარსეთის, ინდოეთის და ჩინეთის დესპოტებსა, განმარტოებულებს, მიუკარგებლებს, რომელთა პირის ხილვაც კი თითქმის მიუტევნელ ცოდვას შეადგენდა. ჩვენში მეფე იყო თავისი ერისათვის არა რალაც მრისხანე, უწყალო, უზენაესი არსება, არამედ მზრუნველი და მოსიყვარულე მამა, რომლის სასახლის კარი ღია იყო ყველასათვის: „მდიდართა, მოკლებულთა, სნეულთა, მშიერთა, ობოლთა და ქვრივთათვის. ჭველას ჰქონდა ნება და კადნიერება მიემართა მეფისადმი და ეთხოვნა სამართალი, შეწვენა და ნუგეშის-ცემა. მეფე ხშირად იყო ძვირფასი სტუმარი არა მარტო თავად-აზნაურების სახლებისა, არამედ გლეხის დარბაზისაც და ქვრივ-ოხერის ქოხისაც. ხშირად მას გულითად მეგობრებად ჰყვანდნენ გლეხთაგანნი, როგორც, მაგალითად, მეფე ბიორგის—იოანე ძვეზერელი, მუდამი მისი მესაუბრე, მის სადილობედ განუშორებელი, რომლისათვის მეფის კარი ღია იყო მარადის.“

ამ გვარ კალაპოტზედ ჩამოიხსნა თავ-და-პირველადვე მეფის უფლება ჩვენში და ბოლოს ქამამდის არ შეუცვლია თავისი განსაკუთრებითი თვისება, წინააღმდეგ აზიურ მაგალითების გავლენისა, სხვათა

შორის მრავალი ანეგდოტები თამარ მეფეზედ ცხადად გვიხატვენ თვალ-წინ იმ მოყვრულს სიახლოვეს, რომელიც ძველადგანვე არსებობდა ჩვენს ერსა და თვით დიდებულთა ხელმწიფეთა შორის. ეს სიახლოვე მეფისა ერთან მის უფლებას არამც თუ არ ამცირებდა და არ ასუსტებდა, უფრო აძლიერებდა და ამტკიცებდა, რადგან ქართველების ნაკლოვლევანებათა შორის აღვილი არა ჰქონდა იმ სიბრძნევს, რომელიც პატივსა სცემს მხოლოდ უცნობელს და შორეულს და აბუჩად იჭერს ცნობილს და დაახლოებულს. ამ მამა-შვილური განწყობილობით მეფესა და ერს შუა აიხსნება ის ფაქტი, რომ მეფე ბიორგის სიკვდილის შემდეგ, თუმცა სამეფო სახლის განხეთქილობამ და უკუღმართობამ ბოლოსხანს მეტად ჩააშხამა ხალხს სიცოცხლე, მაინც არც ძართლს და არც ძახეთს მეფობის მოსპობა არა ჰსურდათ და, რადგანაც მემკვიდრე ღავითი, მომლოდინე რუსეთიდგან ნებართვისა, დაგვირგვინებას აგვიანებდა, აღარ მოითმინეს: მეფედ იულონი აღიარეს და ამ ღირსებით იხსენიებდნენ მას ყველა ეკკლესიაში.

ამ მეგობრულ სიახლოვით დაბალის ხალხისა მალალ წოდებასთან და თვით მეფესთან აიხსნება ის მეტად შესანიშნავი ფაქტი ჩვენს ცხოვრებაში, რომ გლეხობაც ლაპარაკობდა და ახლაც ლაპარაკობს, თუმცა უფრო ნაკლიანად, იმავე დარბაისლური, განვითარებული, თავაზიანი წმინდა ქართულის ენით, რომელსაც ჰხმარობდნენ მალალნი წოდებანი და რო-

შელიც აქამდის შეადგენს აშკარა შურის საგანს სხვაფრივ იღბლიან სომეხთათვის. ამ მხრით ჩვენებურს ქოხსა და სასახლეს შუა სრულიად არ არსებობდა ის თითქმის გაუზომელი მანძილი, რომელიც ძვეს რუსის მუჟიკის უგვანო ქარგონის და წმინდა რუსულ ენის შუა... სიწმინდე გლეხების ენისა იყო შედეგი მისი გონების გახსნილობისა და ზნეობითის სიმაღლისა. მის ჩვენგანს არ შეუნიშნავს ამ ოცის წლის წინად ის ფაქტი, რომ მოხუცებულნი გლეხნი აშკარად განირჩეოდნენ ყმაწვილისაგან მართებულობით, მეტყველობით, დარბაისლობით, კაცური ღირსეული ყოფა-ქცევით. შარანცოვის დროს რუსის ჩინოვნიკები ჩვენს ხალხთან ძალიან დაახლოვებულნი იყვნენ: იცოდნენ მისი ენა და ხშირად ნათელ-მირონად უხდებოდნენ გლეხებსა. არა ერთს მათგანს გულ-წრფელად უღვიარებია, რომ ქართველი გლეხი ჭკუით, ზრდილობით, ცოდნის-მოყვარეობით, მართებულებით ბევრით მაღლა სდგას რუსის გლეხზედაო.

მაგრამ ჩვენის გლეხობის ენის სიწმინდეს და გონების გახსნილობას ჰქონდა სხვა უფრო დიდი მიზეზი: ეხლანდელი გლეხი გამოჰყოფს თუ არა სოფლიდგან თავს, თითქო უცხოეთში ჰგრძნობს თავის-თავსა. მისი დედანა, მისი მეტყველება აღარაფერშია გამოსადეგი. მაღალ საზოგადოებას მისი ან სრულიად არაფერი ესმის, ან თუ ესმის, არ ჰკადრულობს მის ენას, აბუჩად იჭერს მას. ჟველა სასამართლოდგან იგი გამოდევნილია და უფლება-ჩამორთმეული. ბლები

სრულიადაც რომ აღჭურვილი იყოს ქართულის მჭევრ-მეტყველობით ყველა სასამართლოში, დაბალში, გინდა მაღალში, ისეთივე უძლიურია, როგორც მუნჯი. სხვისი მას არაფერი ესმის, სხვებს მისი არაფერი ეყურებათ. . . . . ერთის სიტყვით, გლეხი თავის სოფლის გარედ თავის-თავს ჰგრძნობს რაღაც პირუტყვად, რომლისას ყველაფერს ფასი და უფლება მოკლებული აქვს, ამიტომაც ჩვენი გლეხი, თუ საშინლად არ გაუჭირდა, თავისი სოფლიდგან არ გამოდის. ეს გარემოება მეტად ავიწროებს გონებასა და ულარიბებს ენასა. ახლანდელი მოქრთამობა მოხელეებისა და უწყალო ტვინის წოვა ლატაკის გლეხებისა შემძლებელის გლეხებისაგან არის პირ-და-პირი ნაყოფი ჩვენი გლეხის ამ გვარის უკან დახვეისა, გაველოურებისა.

შწინ ეს ასე არ გახლდათ. ძართველი გლეხი მთელს საქართველოში ჰგრძნობდა თავის-თავს, როგორც საკუთარს სახლობაში, შინაურობაში. ჭველგან მისი ენა გაისმოდა, ყველა სახელმწიფო დაწესებულებაში ეს ენა სუფევდა, ყველას გლეხის საუბარი ესმოდა, ყველას ბაასს, ლაპარაკს შეგნებით მოისმენდა. ჭველგან თავის-თავს კაცად იცნობდა, ღირსეულს ვინმედ ჰრაცხავდა. უკანასკნელის მოხელედგან დაწყობილი თვით მეფე-დედოფლამდის ყველა გლეხს აგრძნობინებდა, რომ იგი იმ გვარივე არსებაა, როგორც სხვანი, და თუ განირჩევა—ხარისხით, რაოდენობით და არა ვითარებით, შინაარსით, ადამიანობით. მაშინ გლეხს თავისი სოფლის დატოვება როდი ეჯავრებოდა,

ხშირად მას დაელილი ჰქონდა მთელი საქართველო, არა იშვიათად ჰხედავდა გარე-შემოზღუდულს უცხო ქვეყნებსაც და ხანდისხან ჰქელავდა იმისთანა შორეულ ქვეყნების მთებსა, როგორც ავგანისტანია. პირისთვის იყო მაშინ გლეხის გორიზონტი ფართო, გლეხი იყო მდიდარი სხვა-და-სხვა ფერის ჩაბეჭდილებით და გამოცდილებით და ამიტომ შედარებით ბევრით მალლა იდგა ამდროინდელ გლეხებზედ გონების გახსნილობით, ენის მეტყველობით და ადამიანური თვისებით.

ზამოკვლევულნი სახელმწიფო დაწყობილებანი შეადგენდნენ გამაცხოველებელს წყაროს, საიდგანაც ჩვენი ერი შესვავდა იმ მხნეობის ძალას, რომლის მეოხებით იგი არ ეპუებოდა მრავალთა უბედურობათა, არ ეჩაგვრინებოდა ხშირად შავს ბედსა და გულ-გაუტეხელად ებრძოდა აუარებელ განსაცდელთა. ეს თვისება ჩვენის ერისა, ეს შეუპოვრობა წინაშე დაუსრულებელ ვაი-ვაგლახისა ერთობ რიტორიულად, მაგრამ გარკვევით აქვს გამოხატული მეფე ბიორგის ცხოვრების ავტორს ერთს ტირადაში, რომელსაც საინტერესოდა ვრაცხთ მოვიყვანოთ აქ: „დიდი იყო დროთა ამათ (მეფე ბიორგის გარდაცვალების დროს) ამბოხი და შფოთი და მასთან დიდი ლხინი და შექცევა დიდთა და პატარათა; არ ეკვირვებოდნენ ამას მრავალნი და არცა ჰგრძნობდნენ ამას უშვერად და ჭირსა და ლხინსა აერთებდნენ. მსრედ იყო მაშინ და ესრედვე არის დღესა (?). ქართველთა ერი ძველი

და მრავალთა ჭირთა და შეიწროებათა მნახველი, ადვილად მიიღებდა მწუხარებასა და ადვილად განიკურნებდა თავსა, ვითარცა ჭირ-ნახადი. ბავლილი ცეცხლსა, ვითარცა ბრძმედსა შინა ოქრო, იყო ნათლად და წმინდად საჩვენებელი; ძსერქსისავე დროს 400 წლის წინედ ქრისტესი შეეჩვია სპარსთა უფლებასა და ჰქელავდა მათთანა ერთად მგვიპტისა და პტტიკისა მათთა და ბართა, ვითარცა ლეროდოტი ამბობს. ხმალი ქართველთა ღელავდა ომსა და ბრძოლასა პირის-პირ მაკედონელთა დროსა გმირისა მათისა, მეფისა პლექსანდრესა. შეჩვეული არაბთა უფლებასა ვერ დამორჩილდა მათ სრულებითა მონებითა. მორჩილი ქრისტეს მცნებათა, იყო ურჩი ბერძენთა ანუ ვიზანტიის იმპერატორთა, რომელნიც იპყრობდნენ ზღვისა შავისა პირთა, მისცემდნენ მეფეთა ქალთა და წარიყვანდნენ მეფისა ქალთა თვისთა სასძლოდ. ჩინგიზი და თემურალანგი უქცევდნენ ქართველთა მეფობასა და ქართველნი კვალად განახლდებოდნენ. შიძინებულნი მტერთა და უცხოთა ნათესავთა დასხმისაგან კვალად განიღვიძებდნენ. პოლიტიკა შახაბაზისა ამოფხერისათვის ქრისტიანობისა ქართველთა შორის დაშთა უნაყოფოდ. ხმალი ქართველთა ტრიალებდა აღვანისტანისა მთებზედა, ვაჟ-კაცობა მათი და გმრობა განაკვირვებდა სპარსთა და ყეენთა. თვით ყეენი მიუწოდებდა ქართველთა მეფეთა დასასჯელად მემამბოხეთა ავღანთა. თურქნი, მეზობლად მოკრულნი ქართველთა, იშიშოდნენ შემოსვლასა

შინ ქართლსა და ქახეთსა შეუვალსა, ქართველთა
ესრეთ მრავალ საუკუნოებთა გამოცდილთა და ცუ-
ცხლში, ვითარცა პური, გამომცხვართა, ვერ ერე-
ოდეს ვერც შინაგანი, ვერც გარეგანი მწუხარება.
ზალელებული თავისუფლებითა და განლაღებული
მთებითა ეცინოდა ბედსაც და უბედობასაცა.“

მართალია, საქართველო იშვიათად არ იყო
გარეგან დამოკიდებულების ქვეშა; მაგრამ ეს დამო-
კიდებულება განისაზღვრებოდა ცოტაოდენი ყოველ-
წლიური ხარკით, რომელიც უსიამოვნო საგანს შე-
ადგენდა მხოლოდ მეფის თავ-მოყვარეობისათვის.
შინაგან მმართველობას იგი თითქმის არ ეხებოდა,
ერი მის გავლენას სრულიად არა ჰგრძნობდა და ყო-
ველ შემთხვევაში დამჩაგვრელ თვისებას მოკლებული
იყო. ტაცსა, ერსა სჩაგრავს სისტემატიური უსამა-
რთლობა, შინაგანი ბრიყვობა, ყოველ-დღიური უღე-
ლი, რომელიც კისერში აწევს ხალხსა და ქედს ძირს
ახრევენებს. ჭარიშხალივით დაცემა მტრისა, რომე-
ლიც დამარცხდება, თუ გაიმარჯვებს, ორივე შემთხვე-
ვაში სტოვებს ქვეყანასა და ბრუნდება თავისს სამშო-
ბლოში—მხოლოდ დროების ხიფათს, წამის უბედუ-
რებას შეადგენს, რომლის კვალი მალე სრულიად
ჰქრება ხალხის ცხოვრებაში. ამასგარდა უფრო მახლო-
ბელი ჩვენი მეზობელი და უფრო საშიში—სპარსეთი
იშვიათად არ იყო გულ-წრფელი და გულითადი ჩვე-
ნი კეთილის-მყოფელი. ბევრი ცუდი ნაკლულეევანება
ჰქონდათ სპარსელებს, მაგრამ პოლიტიკურს იეზუი-

ტობას, სიკეთის დაუნახაობას და უმაგალითო უმა-
დლობას კი მათში ვერ ვპოვებდით. ისინი ავ-კარგია-
ნები იყვნენ. თუ მტრობას გვიხდიდნენ მხეცურის
დაუნდობლობით და შეუბრალებლობით, სამაგიე-
როდ სიკეთისათვის იცოდნენ უხვი მოყვრობა და
თავდაუზოგველი მეგობრობა. მოვიგონოთ, მაგალი-
თად, განთქმულის სარდლის ნადირ-შახის ანუ **თამაზ-**
ხანის მოქმედება შესახებ ჩვენის ქვეყნისა. მის ძლევა-
მოსილ ჯარში დიდ-ძალი ქართველობა ერია და მა-
თის შემწეობით და ძახეთის მეფის **თეიმურაზის** დახმა-
რებით შახმა საშინლად დაამარცხა **ოსმალეთი**, დაი-
მორჩილა ავგანისტანი და ხარჯი დაადო თვით **ინდო-**
ეთსა. მს სიკეთე ქართველებს და საქართველოს მან
ერთი სამად და ოთხად გადაუხადა: შეაერთა ერთს
მთავრობას ქვეშე ძართლი და ძახეთი, დამორჩილე-
ბულ ქვეყნებში დიდ-ძალი მამულ-დედული დაურიგა
ქართველებსა, საქართველოში გამოაცხადა შეუხებ-
ლობა შინაურის მმართველობისა, თავისუფლება სარ-
წმუნოებისა, სპარსეთში ბევრი უმთავრესნი სახელ-
მწიფო თანამდებობანი ჩააბარა ქართველებსა და თავის
გვერდით ღვიძლი შვილივით გამოუზარდა საქართვე-
ლოს **თეიმურაზის** შვილი სახელოვანი მეფე **პრეკლე...**
აღსაზრდელად ამოიჩინა არა გადამბირებელი მიმა-
რთულება და სპარსელები, არამედ ეროვნული გზა
და სპარსეთში მყოფი ქართველი პატრიოტები.

IV

შაჟ-კაცობა, გულადობა და მამულისათვის თავის დადება შავთა ღრობთ ვერ შეეცვალათ და უწინდელსავით ჰღვიოდნენ ქართველების გულში. წარსულ საუკუნეში რუსეთის ჯარზედ მამაცი მთელს შეროპაშიაც არ მოიპოვებოდა, მაგრამ ქართველებმა არა ერთხელ დაამტკიცეს, რომ ისინი მამაცობით და შეუპოვრობით უკან არ ჩამოურჩებოდნენ სუფოროვის სკოლაში გაწრთენილს თანა-მორწმუნე გმირებს. ამ მხრით მეტად შესანიშნავი არის ომი აზატ-ხანთან, ასპინძის ომი და ალა-მამად-ხანთან ბრძოლა. აზატ-ხანი, ნადირ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის მბრძანებლად გამხდარი, 1752 წელს თავს დაესხა შრევანსა. შრეკლე სამი ათასის ჯარით სწრაფად გაეშურა შრევანსაკენ, რადგანაც იგი საქართველოს მფარველობის ქვეშ იყო. შრეთს მალლობზედ დაბანაკებულს ქართველს ჯარს უცებ გარს შემოერტყა აზატ-ხანი თვრამეტი ათასის ჯარით და მრავალი ზარბაზნებით. და რა მოჰხდა? ნამდვილი სამხედრო სასწაული. სამი ათასმა ქართველმა თვრამეტს ათასს სპარსს სძლია, წაართვა ბანაკი, ზარბაზნები, მთელი სიმდიდრე, გააქცია და სწორედ კუდით ქვა ასროლინა.

1769 წელსა რუსეთის იმპერატრიცამ, ეკატერინემ, გამოუცხადა ომი ხონთქარსა. ამ დროს ხონ-

თქარი მეგობრული განწყობილობით იყო მრეკლესთანა და უფრო დაახლოვებულს კავშირს ეძებდა. მრეკლესათვის ამ გვარი განწყობილობა ხონთქართან ძალიან გამოსადეგი იყო, რადგანაც ყვენი მტრულად უცქეროდა მას იმ მიზეზისა გამო, რომ საქართველო დამოუკიდებელი იქმნა სპარსეთისაგან. მკატირინემ გამოუგზავნა ელჩი და სთხოვა მრეკლეს გამხდარიყო მისი მოზავე, დაერღვია მშვიდობიანობა სულთანთან, გამოეცხადებინა მისთვის ომი და რუსეთის ჯართან ერთად ემოქმედა ოსმალოს ჯარის წინააღმდეგ. მრეკლეს მავნებლად მიაჩნდა თავისს სამეფოსათვის მკატირინეს სურვილის ასრულება, მაგრამ ქართველურად ხათრი ვერ გაუტეხა, დაჰყვა ნებას და მიიღო ლაშქრობაში მონაწილეობა. 1770 წელს ასპინძასთან, ახალციხის მაზრაში, შეხვდნენ ერთმანეთს ერთის მხრით ქართველ-რუსის ჯარი და მეორეს მხრით ხვანთქრის რაზმები და ლეკთა ჯარი. რუსის უფროსმა, გენერალმა ტოტლებენმა სწორედ ბრძოლის დაწყების წინედ ომზედ უარი განაცხადა: „მე მივიღე ბძანება იმპერატრიცისა, რათა დაუყოვნებლივ შევწყვიტო ბრძოლა სულთანის ჯართან და დავბრუნდე ახლავე რუსეთში, რადგანაც ზავი უკვე ჩამოვარდნილა ჩვენსა და ოსმალეთს შორის“, სთქვა გენერალმა, გასწია უკან თავისი ჯარით და დასტოვა გაოცებული და გაბრაზებული ქართველები პირის-პირ მრავალის მტრისა. თვით განთქმულის ჯარისათვის,

თვით ნაპოლეონის ვეტერანებისათვის სათაკილო არ იქნებოდა ამისთანა შემთხვევაში ომის მორიდება; მაგრამ ერთი მუჟა ქართველი ჯარი არამც თუ უკან არ მოიქცა, არამედ გმირულად შეება ოსმალეთის მრავალთა რაზმთა, ევროპიულად გამოწრთენილთა, და სრულიად დაამარცხა ბევრით თავისზედ უმრავლესი მტერი.

„აი ასპინძის გმირები,
ღირსებით თაყვან-ცემულნი,
რომელთ შეღებეს მტრის სისხლით
მტკვრის ზვირთნი აღელვებულნი.“

„მეორეს დღესა მიმავალმან საქართველოდგან იმერეთსა ბაღდადის გზით გენერალმა ტოტლებენმა სცნო დიდი გამარჯვება ირაკლისა ოსმალოს ჯარზედ და სირცხვილეული დაეშურა და მალე გადაელო მთა.“

აგრეთვე გმირული თავ-დადებულება გამოიჩინეს მამულისათვის ქართველებმა, სხვათა შორის აკადემიკოსის ლუბროვინის მოწმობით, აღა-მაჰმად-ხანთან ბრძოლაში, რომელიც მოხდა 1795 წელსა. ბაბრაზებულის შრეკლეს კავშირით რუსეთთან, 70 ათასი ჯარით სპარსეთის შაჰი მოადგა ტფილისს, სადაც შრეკლე მხოლოდ ხუთი ათასი კაცით იყო გამაგრებული, რადგანაც იმედი ჰქონდა მოკავშირე ჯარის დროზედ მოსვლისა. „მფიცავ ჩემს ლმერთსა, რომ ჩემს მტრებში ჯერ ამისთანა მამაცი და შეუ-

პოვარი მეომარნი არ მინახავს“, წამოიძახა პლა-მაჰმად-ხანმა, ლებროვინის მოწმობით, როცა დაინახა, რომ ერთმა მუჰა ქართველმა ჯარმა პირველი შეტევით მუსრი გააელო მის უმრავლესს ჯარს, გააპო იგი შუა და მტრის საშინელის ქლევით მიატანა თვით სპარსეთის ხელმწიფეს. როგორც სხვა დროს, ამ ბრძოლაშიაც გლეხთა გამოიჩინეს ისეთივე თავ-განწირული ვაჟ-კაცობა და მაღალი სიყვარული მამულისა, რომლითაც იყო შემკობილი თავად-აზნაურობა. მშვენივრად აქვს გამოხატული „სადღეგრძელოს“ ავტორს ვაჟ-კაცური თავ-დადებულობა მამულისთვის სამას არაგველ გლეხისა:

„დი სამასნი გმირები,
ღუშეთით ტფილისს მოსულნი,
მეფის შეწვენად და მის წინ,
მისთვისვე შეფიცებულნი:
„თუ გაგვიწყრება ღმერთი და
ვერა განვსდევნეთ მტრის ძალი,
იყოს შერცხვენილ, ვინც ჩვენგან
შინა წავიდეს ცოცხალი!“
და გარდიწერეს პირჯვარი,
ვაჟ-კაცებრ ხმალი იშიშვლეს
და შევარდენებრ მივარდნენ
სპარსთა ურიცხვსა სიმრავლეს!
შესძრეს, გაჰფანტეს... მარმა
ზედ თავიც თვისი დააკლეს!

შიცი ვაჟ-კაცთა წმინდა არს,
მათც სიკვდილით შეამოწმეს!...“

მართალია, ომი უბედურად გათავდა ქართველთათვის, მაგრამ ეს იმიტომ მოხდა, რომ თვით სამაგალითო სიმამაცეც ყოვლად შემძლებელი არ არის და სამხედრო ისტორია არ წარმოადგენს იმისთანა მაგალითს, რომ ხუთასს კაცს დაეძლიოს სამოცდაათი ათასი ბრძოლაში დახელოვნებული და ძლევამოსილი ჯარი...

მეორე მხრივ თვით ამ დამარცხებამ უფრო კიდევ თვალ-საჩინო ჰქმნა საქართველოს სიძლიერე და ამტანობა. მოგეხსენებათ, რომ ადვილად ატანა დიდი უბედურობისა კერძო ადამიანის, თუ მთელის ხალხის მიერ უკეთესი ნიშანია მისი სიმტკიცისა, მხნეობისა და ძალოვნობისა. როგორ აიტანა საქართველომ ტფილისის აოხრება, თითქმის ხუთი ათასის ჯარის გაჟლეტა და მრავალი ხალხის დახოცვა? არ გამოვიდა ტფილისის აღების შემდეგ ექვსი თთვე და ქართველთ ჯარმა სამაგიერო გადაუხადა სრული საწყაული ბანჯის ხანსა, რომელმაც უღალატა მრეკლეს, მიემხრო სპარსელებს და უშველა მათ ტფილისის აღებაში და დარბევაში. ტფილისის აღება მოხდა შემოდგომაზედ, ხოლო შემდეგ გაზაფხულზედ ქართველი ჯარი მიადგა ბანჯას, აიღო და კვლავ თვისი მორჩილი გახდა უწინდებურად. ბანჯ ეს ფაქტი ხმამაღლა არ ჰღალადებს, რომ საქართველოს სხეული იყო ჯერ

კიდევ სალი, ძალ-ღონით საესე და დიდი სისხლის
დენასაც კი აღვილად იტანდა.

ლეკნი, კარგნი და ყოჩაღნი მეომარნი, ყოველ-
თვის დამარცხებულნი რჩებოდნენ, როცა კი ქურდუ-
ლად და მოულოდნელად არ დაესხმებოდნენ ხოლმე
ქართველებსა. მოგვყავს ერთი შემთხვევა ჩვენის მაღალ-
ნიჭიერ პოეტის სიტყვებით:

„რა ცეცხლი გაჩნდა გაღმა მხარს,

რა გრგვინვა მოდის ბრძოლისა?

მთლად ღაღესტანი მოაწვა

ზასაოხრებლად ჟვარლისა!

მც-და-რვა დღეა, რა ისმის

ხმა ომის შეუწყვეტლისა!

ზაჭირდა, ციხე მისუსტდა,

სად არის ხელი მხსნელისა?

„მრასი მხედრით სოლომან,

მთარი და რატიშვილი,

ნოდარის ძენი და ბოსტა,

ღავით და ბებურიშვილი

ზაჩნდნენ, დაჰკივლეს... ხმალ-და-ხმალ

შუა გააპეს ლეკთ ძალი

და გამოიხსნეს მბრწყინავი

ქახეთის თვალი ჟვარელი“!

ჟველაზედ შესანშნავი და იმედის მომცემი ის
არის, რომ ამ ძვირფასი თვისებით შემკულნი იყვნენ

მაშინდელი ქართველი ქალებიც. მათის მამულის ერთგულობას, ეროვნობის სიყვარულს, მალაღს ჭკუას და კაცურ გულს თვალ-წინ ცხადად გვიჩვენებს ჩვენის პოეტის ბარათაშვილის სოფიო, მათი წარმოდგენელი, მათი ტიპი. თუ პოემიდგან ისტორიაში ჩავხედავთ, იქაც შევხვდებით ამ გვარ მაგალითებს: 1777 წელსა, მეუღლე ბიორგი მემკვიდრისა ჭეთევანი, ოც-და-ათი წლის ქალი, ასული ანდრონიკაშვილისა, ტფილისიდან მუხრანს მიდიოდა სტუმრად. თან ახლდა მას სამასი ცხენოსანი. ლართის-კარის ვიწროებში რომ მივიდა, გზა სრულიად შეკრული დაუხვდა; ხუთასი ლეკი სამ გზით იყო ჩასაფრებული ამ ძნელად გასაღვლელს ადგილსა და სრულიად შეუძლებელს ხდიდა გზის გაკაფასა. ბულად ვაჟ-კაცსაც კი უკან გამოაბრუნებდა ამისთანა უძლეველი დაბრკოლება; მაგრამ ჭეთევანი მას არ შეუშინდა. იგი თვითონ მამაცურად მიუძღვა წინ თავისს ცხენოსანთა, გაარღვია სამ-გზით გამაგრებულნი ლეკნი და ჰქმნა სახელოვანი ძლევა.

„უკუქცეული შემდგომად ერთის თთვისა მუხრანით, მიიღო მრეკლემ გმირი რძალი თვისი ტფილისსა დიდისა დღესასწაულობითა, ზარბაზნის ციხილამ სროლითა და ჩირალითა.“

მაშინდელ ქართველების ვაჟ-კაცობა და მამაცობა მეროპაშიაც კი საყურადღებო საგანს შეადგენდა. თვით შრიდრიხი, სამხედრო გენოსი, ძლევა-მოსილი მებრძოლე მთელის მეროპისა, თავისს ჯარს ქართველების მამაცობას მაგალითად უღებდა და ეუბნებოდა:

„იბრძოლეთ ისე შეუბოვრად, როგორც იბრძვიან
პრეკლეს ივერნიო!“ — „მე ვარ ქეროპაში უძლეველი,
ამბობდა იგივე გვირგვინოსანი, გმირი, ხოლო აზიაში—
მეფე ივერიისაო.“

V

თუმცა საქართველოს მდგომარეობა დიდ ხანს იყო
იმ გვარი, რომ ითხოვდა მხოლოდ ხმლის მღელვა-
რების ხელოვნობას და სრულიად არ უწყობდა ხელს
პოლიტიკურ აზრების აღზრდასა, მაგრამ მაინც მე-
თვრამეტე საუკუნის დამლევს საქართველოს ჰყვანდა
შვილნი, რომელნიც იყვნენ შემკულნი შორსგამჭვრე-
ტელობით და ნამდვილ სახელმწიფო ჰკუთნებდნენ. ამ მა-
მულიშვილებს ერთის მხრით კარგად ესმოდათ დიდი
მნიშვნელობა და სარგებლობა პოლიტიკურის კავ-
შირისა რუსეთთან, მეორე მხრით ნათლად ჰქონდათ
გამორკვეული, რომ ეროვნობის გზის დატოვება,
ნაციონალურთა ძალთა უარ-ყოფა, გადაბირების გზა-
ზედ დადგომა, თვით-მმართველობის გაცვლა შინა-
განს და გარეგანს დამოკიდებულობაზედ ერს აყენებს
დაუძლეულების, დაწერილმანების გზაზედ, მიჰყავს იგი
უკან ყოველის მხრივ და თუ დროით მან არ უშეკლას
თავსა, არ გაძოვიდა ამ ბუნების წინააღმდეგ მდგომარეო-
ბიდგან, არ მოიპოვას სრული თვით-მმართველობა, არ დაი-

საკუთარ შინაური ბატონობა და არ მიეცა ნაციონალურ ძალთა და ღონეთა გაძლიერებისა და აღორძინებისა, უსათუოდ გამობირდება, გაფუქსავატდება, დაეცემა, დაპყარგავს გონების და ზნეობის ძალას, მოაკლდება თავისუფლებათა, დედულ-მამულიდგან დაჯდება ცალიერი და გარდაიქცევა ბოგანთა ნახირად, რომლის სახსენებელიც კი, ადრე თუ გვიან, ამოიფხვრება დედა-მიწის ზურგიდგან. მის არ წაუკითხავს ჩვენგანს „ქართლის ბედში“ ის საკვირველი ბაასი მრეკლეს და სოლომონ მსაჯულის შორის, სადაც ეს უკანასკნელი მამულისშვილი წინასწარმეტყველური შეუცდომლობით უხატავს მეფეს საქართველოს მომავალს ბედს, როგორც მიუცილებელს შედეგს იმ წინ დაუხედავ პოლიტიკურის წადილისას, რომელიც მას განუზიარა მრეკლემ! მგონი მკითხველისათვის მომეტებული იქმნება დავურთო, რომ სოლომონ მსაჯული არის ისტორიული პირი და ამასთან წარმომადგენელი, ტიპი მთელის მამულის შვილებისა დასის და არა ქმნილება პოეტის ფანტაზიისა. ზოგიერთა ამ პირებს შევხედებით ქვემოთ, აქ კი საჭიროდ ვრაცხთ გავაცნოთ უკანასკნელი ისტორიული მოქმედება მოხსენებულის მამულის-შვილისა, რომელიც სავსე იყო მაღალი ჭკუით, მზნეობით, შეუცდომელ შორსგამჭვრეტელობით და მხურვალე პატრიოტულ გრძნობით.

სოლომონ ლეონიძე უკანასკნელად მოქმედებდა მეფე ბიორგის სიკვდილის დროსაც, ჩვენის ქვეყნის

გარემოება განზრახ არევ-დარეულ იქმნა, რომ უფრო უკეთესად დაეჭირათ თევზი ამღვრეულ წყალში. სოლომონ ლეონიძე, „ვითარცა ლომი გარემოცული მტერთაგან, იბრძოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის“, თვალებს უხელდა დაბრმავებულთა, აფხიზლებდა მიძინებულთა, გონზედ აყენებდა მოტყუებულთა და შეარიგებდა მემამოხეთა. შეადგენდნენ თუ არა კრებას ღავით მემკვიდრის წინააღმდეგნი, რომელთაც მტრობის გულისათვის იგი მეფედ არა ჰსურდათ, ლეონიძე მაშინვე დაიბადებოდა იქ და ეუბნებულა: „ლექსი „მეფე“ დაღუმდა აქა? ბატონებო, იყავით ფრთხილად! ჯვარცმულის მადლმა, ილუპება ქვეყანა უშველებლად. იქით სარდლები იწვევენ, აქედ მეფის ძენი, მელიქი და სომხობა გველოურად იქცევიან! მოდით გონსა, დაფიქრდით და შედით საქმის ბჭობაში. ღავითის მემკვიდრის მტრობისათვის რად უნდა შეექმნათ მტერნი ქვეყანასა; ნამუსიანად უნდა ვიყვნეთ ქვეყნისათვის და მეფობისათვის. დასაწყობელად საქმეთა და შინა აღრეულობათა კმარა რუსის ჯარი და ტრაქტატი მეფის ბიორგისა.“ უფრო კიდევ მხნედ და დაუძინებლად ჰმოქმედებდა შესახებ ღავით მემკვიდრისა: „მღვიძარენი დაუკარგველობისათვის მეფობისა—ეკითხულობთ მეფე ბიორგის ცხოვრებაში,—მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ და მიხეილ, სარდალი იოანე შაფლანიშვილი, მგნატე იოსელიანი, შეიფ თარხნიშვილი და მათ უბრძნესი და ნათლად მხედველი მყობადისა სოლომონ ლეონიძე სთხოვ-

დნენ და ევედრებოდნენ ღვეითს, წარვიდეს მცხეთას და დაგვირგვინდეს მეფედ. ღვეითმან ეს არ ინება, ელოდა და სამეფოთა ნიშანთა რუსეთიდან, და მიიღო მოსვლამდე ბრძანებისა მხოლოდ წოდება, ნაცვლად მეფისა, რეგენტობისა, ანუ სამეფოისა გამგისა. მაშინ წავიდა სოლომონ ლეონიძე და მოახსენა ღვეითსა: „დასამშვიდებლად მეფობისა და აღრეულობისა დასაცხრომელად მიიღეთ ზომა მტკიცე, ჰქმენით, რაც არის საქნელი, აჩვენეთ ძალი და ძლიერება თქვენნი; გმართებთ აქ გმირობა. ლუმილი თქვენი და სისუსტე აძლიერებს თქვენთა მეტოქთა; დაეცე უიში და ზარი მტერთა, ეხლავ უბძანე, დაიფიცონ მორჩილებაზედ, ნუ ჰკარგავთ მეფობასა და ნუ ჰლუპავთ ქვეყანასა. მინ არის მოცილე მეფობისა? რუსეთმა აღრევე აღგიარა მემკვიდრედ და პირმშოდა, გაქვს უფლება მიიღო კვერთხი მეფობისა!“ პატრიოტული სიმხურვალე ლეონიძისა იყო ისეთი გავლენიანი, რომ გადაედო თვით სარდალს იოანე მრბელიანს, ღვეით მემკვიდრის მტერსა, დაავიწყებინა მას პიროვანი ბოროტება, მიიყვანა ღვეითთან და მოახსენებინა შემდეგი რჩევა: „ბატონიშვილო და ბიძავ! ნუ ჰკარგავ მეფობასა. მიბრძანე და გამოვუცხადებ მოწვეულს ჯარსა წარვიდეს ჩრდილოდ . . . . დაეცვათ მეფობა და განვამტკიცოთ მეფობითი სახელი ჩვენი. როგორც გვიმეფნია, ისევე ვიმეფოთ!“ მაგრამ, როცა ღვეითმან, რალაც უცნაურის მოლოდინით შეპყრობილმა, არ შეისმინა ბრძნული რჩევა თავისი მეგობრისა და იო-

ანე სარდლისა და განაგრძელებდა თავისს უგუნურს, წინ-დაუხედავს მოქმედებასა და ლოდინსა,—მაშინ ლეონიძე გადუდგა მას და ჰსურდა სხვა გზით და სხვა პირების დახმარებით და შუამდგომლობით ეშველა ქვეყნისათვის; ამის გულისათვის იგი იქმნა ჩავარდნილი საპყრობილეში. მაგრამ საპყრობილიდგან ისეთივე შეუპოვრობით და გავლენით ჰლაღადებდა, რომ მისნი მტერნი შიშის გამო იძულებულნი შეიქნენ საქართველოდგან სრულიად გაეძევებინათ და გადაეკარგათ იმერეთსა. . . . .

„ზუწოდებ მას, პატიოსნებისა გამო მალლისა, დროთა ამათ შაბრიციოდ ქართველთა“, —ამბობს ლეონიძეზედ ავტორი მეფე ბიორგის ცხოვრებისა, „და, ვითარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა ნამდვილ ქართველთა ერისა და ისტორიისა ძატონად.“

VI

რვეულებრივის აზრით საქართველო შეთვრამეტე საუკუნის გასულს მოცული იყო გონების სიბნელითა და მოკლებული განათლებასა. ღაახლოებითი გაცნობა ისტორიულის ფაქტებისა სრულიად ამტყუნებს

ამ შეხვედულობასა. ორი სასულიერო სემინარია, ტელავში და ტფილისში, უმზადებდა საქართველოს ერსა განათლებულს მწყემსთა. მაშინდელი სასულიერო ყმაწვილების აღზრდა, უგულო და უსულო ჩინოვნიკების ხელში როდი იყო, მათ ჰზრდიდნენ იმისთანა განათლებულნი და გულ-მოდგინე მამულის-მეილები, როგორც ბაიოზი, ავტორი მრავალთა შესანიშნავთა თხზულებათა და შემდგომში მთავარ-ეპისკოპოსი ტავერიდისა და ასტრახანისა; ღავით და პლექსანდრე რექტორები, გულ-წრფელი პატრიოტები. მაშინდელს სემინარიელებს ტვინს როდი უწყალებდნენ უცხო ენაზედ სწავლითა, ბერძნულის და ლათინურის განუყრელი ზეპირობითა; ყველა საგანს ისინი მოისმენდნენ დედა-ენაზედ, ვრცლად შეისწავლიდნენ წარსულს ცხოვრებას თავისი ქვეყნისასა, შეითვისებდნენ ქართულ ლიტერატურის ქმნილებათა და ამასთან ვრცლად სწავლობდნენ საზოგადო საგნებსაც. მთელი სისტემა სემინარიისა დამკვიდრებული იყო ნაციონალურ ნიადაგზედ, მეტ-ნაკლებობით ზედ იყო გამოჭრილი ჩვენის ერის მოთხოვნილებათა ზედა. ამიტომ ეს სემინარიები ჰზრდიდნენ პირთა, რომელთაგან შემდგომში გამოდიოდნენ შესანიშნავნი მსწავლულნი, სახელოვანნი მქადაგებელნი და ჭეშმარიტნი მწყემსნი ერისა. ამათის მეოხებით მალალი სწავლა სახარებისა ხშირად

გაისმოდა ხალხში, უნათლებდა მას გონებასა, უმტკიცებდა ზნეობასა და უმაღლებდა პატიოსნებას. ამისთანა მწყემსნი ღირსნი იყვნენ სიყვარულისა და ერსაც უყვარდა ისინი. ქასპური ტაქცია ერსა და მღვდელს შორის მაშინ ყოვლად მოუფიქრებელი იყო და უშვერს რასმეს შეადგენდა. სემინარიებზედ უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და დიდი ღვაწლი მიუძღოდა მაშინდელ მონასტრებს, რომელთა რიცხვი მარტო ქართლში თორმეტამდე აღიოდა ¹⁾. მსენი, როგორც ყველგან ცნობილია, იყვნენ არა მარტო ლოცვისა და მარხულობის ადგილნი, არამედ სწავლის და განათლების ლამპრები ჩვენს ქვეყანაში. მსკიდევ ცოტაა. მხუთმეტი კათედრა სამიტროპოლიტო და საეპისკოპოსო ²⁾ წარმოადგენდა პატარა ცენ-

---

¹⁾ მს მონასტრები ქართლისა იყვნენ შემდგომნი: ქვათახვისა, შიომღვიმისა, მეტეხისა, იკორთისა, პნანურისა, ჯვარისა, მღვიმისა, ლარგვისისა, ხობისა, ულუმბისა, ბეთსამანიისა, თირისა.

²⁾ კათალიკოსის გარდა, რომელიც იჯდა. ტფილისში, საქართველოს მაშინ ჰყვანდა ექვსი მიტროპოლიტი: ქართლში — სამთავროისა, ტფილისისა, რუისისა; ქახეთში — პლავერდისა, ბოდბისა, ნინო-წმიდისა; ოთხი არხიეპისკოპოსი: ქართლში — წილკნისა, მანგლისისა; ქახეთში — რუსთავისა, ნინო-წმიდისა(?) და ხუთი ეპისკოპოსი: ქართლში — შრბნისისა, სამთავისისა, ნიქოზისა; ქახეთში — ნეკრესისა, ხარჭაუნისა.

ტრებსა, რომელნიც საეკლესიო საშუალებით ავრცელებდნენ სწავლას და ზნეობას ხალხში.

რა დიდ მნიშვნელობას აძლევდა სკოლების გამრავლებას მაშინდელი ჩვენი სასულიერო უმაღლესი მთავრობა, სჩანს იმ ფაქტიდან, რომ, როგორც ამას ჰმოწმობენ საეკლესიო გუჯრები, ყოველი ეპისკოპოსი კურთხევის დროს აძლევდა აღთქმასა, ხელწერილსა, რომლითაც იგი ვალად იღებდა საეკლესიო სკოლების გამრავლებას თავის ეპარქიაში. მაშინდელი საერო მთავრობაც დიდს ყურადღებას აქცევდა ყოველ გვარ სასწავლებლებს და საეკლესიო სკოლებს კერძოდ: თვით მეფეც დაივლიდა ხოლმე სასწავლებლებს, სცდიდა სწავლაში მოწაფეთა, თავისი ხელით ასაჩუქრებდა უკეთესებს მათგანს, მამობრივს დარჩებას აძლევდა და აქეზებდა სწავლაზედ. ამიტომ მაშინდელი სკოლები მშვიდობიანობის დროს ყოველთვის სავსენი იყვნენ მოსწავლეებითა. აი რა საინტერესო ცნობებს ვკითხულობთ მეფე ბიორგის ცხოვრებაში შესახებ ტფილისის საეკლესიო სკოლებისა: „თელავიდგან მოსრულს ღავით რექტორსა თელავის სემინარიისა, შემდგომად ბაიოსისა მოძღვარსა, უბრძანა მეფემან დახედოს ტფილისის სასწავლებელთა, რომელნიც იყვნენ დროსა ამას: ნათლის-მცემელის ეკლესიისა, ძალოუბნისა, სიონისა, ძეაშვეთისა, მეტეხისა და ანჩხატისა. ასწავებდნენ აქ წერასა, კითხვასა, გალობასა, გრამატიკასა, კატეხიზმოსა ანტონი კათოლიკოსის სისტემითა, ძველთა სამეფო ისტო-

რიათა და სხვ. მოსრულთა ჰასაკთა შინა კერძოდ და არა ყოველგან ასწავლიდნენ ძველსა და ახალსა ფილოსოფიასა ჭ ღეთის-მეტყველებასა, ან ტონისავე შედგენილს. მოწაფენი ღროთა ამათ იყვენ ოთხასამდის, ვითარცა იტყოდნენ თვალით მხილველნი მოხუცნი. მაისის ღღეს მეფე მიბძანდა და იხილა მოწაფენი მფრემ მღვდლისა, ძალოუბნელისა; თვითეულს უბძანა წაიკითხოს, აგალობა იგინი და თვითონაც გალობდა წირვასა და მწუხრისა საგალობელთა. ღიდად გამხიარულდა მეფე, იხილა რა ყრმანი მაღლიანად მკითხველნი, უბოძათითო აბაზი და ამცნო ყრმათა, რათა ეშინოდეთ მათ ღეთისა და შეიქმნებიან ბრძენნი და შვილნი ეკკლესიისანი, ვინაიღგან დასაწყისი სიბრძნისა არს შიში უფლისა და სხვ.“ ამ ცნობიღგან ცხადად სჩანს, რომ მაშინღღელი საეკკლესიო სკოლები მარტო წერაკითხვის მიმღღენი არა ყოფილან; მათ ჰქონიათ იმისთანა ფართო პროგრამა, რომელიც ბევრად აღემატება ახლანღღელს ოთხ-კლასიან სასულიერო სასწავლებლების პროგრამასა.

ამიტომ ჩვენი ქვეყანა მაშინ ღარიბი არ იყო ნასწავლი და განათლებული პირებითა. მათ შორის იყვნენ გამოჩენილნი პოეტნი, როგორც ბესარიონ ბაბაშვილი, ბესიკად წოდებული, ალექსანდრე ჰავჭავაძე; ფილოსოფოსნი და რიტორნი, როგორც ჰაბუა ორბელიანი და სოლომონ ლეონიძე; შესანიშნავნი მქადაგებელნი, როგორც ამბროსი ნეკრესელი, მარლაამ მრისთვიშვილი, რომლის ქადაგებანი გადა-

თარგმნილ იქმნენ რუსულს ენაზედ; სახელოვანი ღვთის-მეტყველნი, როგორც ანტონი პირველი, ლოსითეოს ნეკრესელი და ბაიოსი; შესანიშნავნი სასულიერო მწერალნი, როგორც დეკანოზნი სოლომონ და ალექსი ალექსიშვილები; ბიოგრაფნი, როგორც მამან ხერხეულიძე, აღმწერელი მეფის მრეკლეს ცხოვრებისა; დიდად პატივცემულნი სასულიერო პირნი, როგორც ანტონი მეორე, იუსტინე, მთავარ-ეპისკოპოსი მაღალაშვილი, ნიკიფორე, შემდეგ ექსარხოსისა ვიკარი; იოსტინ მღვდელ-მონაზონი ან დრონიკაშვილი და სხვანი.

რაც შეეხება დაბალს ხალხს, მასშიაც წერაკითხვის ცოდნა ისე ხშირი იყო, რომ ძნელად იპოვნდით ქალსა, განსაკუთრებით მონასტრების და საეპისკოპოსო კათედრების ახლოს სოფლებში, რომელსაც წიგნი არა სცოდნოდა. ამ ფაქტს ამოწმებენ ყველა მოსწრებულნი პირნი, განათლებულნი და სარწმუნონი. ამითი აიხსნება ის ფაქტიც, რომ ჩვენს ხალხს გაზეპირებული ჰქონდა საუკეთესო ადგილები „მეფის-ტყაოსნისა“; აქამომდე დარჩენილია გლეხობაში ამ ცოდნის ნაწყვეტები.

მაშინდელი სამეცნიერო წიგნების სიმრავლე ეხლა ჩვენთვის სრულიად გასაკვირველია. მეტაფიზიკიდგან და დიალექტიკიდგან დაწყობილი, ვიდრე გეომეტრიამდე ქართულ ენას ჰქონდა შეძენილი ყოველის მეცნიერების თხზულება ან ორიგინალური, ან ნათარგმნი. მარტო ანტონ პირველმა, საქართველოს

კათალიკოსმა, გაამდიდრა ჩვენი ლიტერატურა ორ-
მოც-და-სამი ახალი თხზულებითა, რომელთა შორის
ნახევარი საერო მეცნიერებას ეკუთვნოდა. სიმდიდრე
ჩვენის ენისა იყო იმისთანა, რომ თვით უღრმესნი
ჭეშმარიტებანი ყოველ გვარ მეცნიერებისა დაუბრკო-
ლებლივ და ყველასათვის გასაგებად იხატებოდნენ.
სწავლის და განათლების მოთხოვნილებას, ბევრად
თუ ცოტად, აკმაყოფილებდა სტამბები, რომელნიც
საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეებში დაარსდნენ და
ჰმოქმედებდნენ.

სასულიერო წოდებას მეტად ამხნევებდა და
ფრთას უშლიდა ის გარემოება, რომ მას თავს უდგა
არა შორიდგან მოსული პირი, რომელსაც არავითა-
რი ეროვნული კავშირი არა აქვს ქვეყანასთან, არა-
მედ მამულისშვილი, შეკავშირებული თავისს სამწყსოს-
თან სულის და გულის მრავლის ძაფებით, მოყვარე
თავისი ქვეყნისა, მოწადინე მისის ბედნიერებისა და
გამამხნევებელი ყოველის მოღვაწისა. ჰოველს ღირ-
სეულს პირს მაშინ იმედი ჰქონდა, რომ ბედმა შეიძ-
ლება მომანიჭოს პირველი ადგილი სასულიერო სფე-
რაში, დამაყენოს საქართველოს ეკლესიის მთავრად,
მმართველად და გამიყვანოს მოქმედების ფართო ასპა-
რეზზედაო. ეს იმედი ყველას ფრთებს უსხავდა, ყველას
უმატებდა ძალასა და ღონეს მოქმედებისას და მხნე-
ობით ავსებდა. ლენერლობის იმედს არა ერთი სალ-
დათი გადუქცევია სახელოვან სარდლად, — კათალი-
კოსობის მოლოდინმა არა ერთი ქართველი სასუ-

ლიერო პირი შეამკო მრავალი ღირსებითა, აღავსო სწავლითა და ცოდნითა. შაი იმ ხალხს, რომელიც ამ გვარს იმედს მოკლებულია სასულიერო სფერაშიც და საეროშიაც!

მართალია, მაშინდელი ჩვენი მწიგნობრობა და ლიტერატურა ბევრით შეესაბამებოდა იმ ხარისხს განათლებისას, რომელიც მეროპამ გამოიარა მეთხუთმეტე საუკუნეში; მაგრამ ამ მწიგნობრობას თავისი საკუთარი ნიადაგიც ჰქონდა, ნამდვილის სიცოცხლის ნიშნები ედო, წარმატების გზაზედ იდგა და, ასე გასინჯეთ, არ იყო სრულიად მოკლებული გავლენასა იმ აზრებისა და იდეებისა, რომელნიც მაშინ აღელვებდნენ მთელს მეროპას, თუმცა მეროპაში მისვლამოსვლა ძალიან ძნელი იყო. სადამდის მიდიოდა თანამედროვე მეროპის მოძრაობის გავლენა ზოგიერთ ქართველებზედ, სჩანს იქიდან, რომ მაშინ მოლტერსაც კი ჰყვანდა ჩვენში თაყვანისმცემლები. მით ანტონ კათალიკოსის მოღვაწეობის მეორე პერიოდი, ბევრით ნაყოფიერი პირველზედ ჩვენის ლიტერატურის გამდიდრებისთვის, მეროპის მსწავლულთ და მწერალთა გავლენის ქვეშ სწარმოებდა. მაშინდელი სოციალურ და პოლიტიკურ იდეების ზედ-გავლენის კვალიც კი ეტყობა ჩვენს ცხოვრებასა. ამას გვაჯერებენ: ერთი შესანიშნავი განკარგულება მრეკლესი და შეთქმულობა ღაცულ-ბარათაშილისა. როდესაც მკათრინე მეორე მთელს მცირე რუსეთში ჰყვანდა ბატონ-ყმობის სენსა და თავის

ფავორიტებს ათასობით ურიგებდა იმ დრომდე თავისუფალ ხახოლებსა, იმ დროს მრეკლემ გამოსცა ბრძანება, რომლის ძალით ყმობისაგან განთავისუფლდებოდა ყოველი გლეხი, რომელიც ტყვეობიდან დაბრუნდებოდა. ეს ფაქტი სრულს საბუთს გვაძლევს ვთქვათ, რომ, თუ ჩვენი ისტორიული მსვლელობა თავის ნაციონალურის კალაპოტიდან არ გადავარდნილიყო, ვინ იცის, იქნება ბატონყმობის გაუქმებას ბევრად ადრე მოვესწრებოდით სამოც-და-მეოთხე წელიწადზედ და ეს გაუქმება მომხდარიყო ბევრად უფრო სასარგებლო საფუძველზედ. ხსენებულმა ღაცულ-ბარათაშვილმა და ბევრმა იმის მომხრეებმა მეფე ბიორგის სიკვდილის დროს შეადგინეს შეთქმულობა, რომლის განზრახვა იყო დაცვა დამოუკიდებლობისა და დადგინება საქართველოში რესპუბლიკისა.

VII

ყველა შემოხსენებულით ჩვენ არ გვინდა ვთქვათ, რომ საქართველო მეთვრამეტე საუკუნეს ბოლოს საღს სახელმწიფო ორგანიზმს წარმოადგენდა. სრულიად არა. იგი ბევრგან იყო დაჭრილი, დაზიანებული და შესუსტებული, ბევრი რამ აკლდა; არეულობა, წინდაუხედაობა და უმეცრება მის შეილთა შორის იყო დიდი, ბევრს აზიურს წესებს გაედგათ

ფესვები, ბევრი მტერი ჰყავდა მას, მაგრამ გული გატეხილი არა ჰქონდა, ჯანი კიდევ ერჩოდა, ღონე და ძალა წარმატებისა ბლომად უდგა ძარღვებში, დაჩაგრულობას არ დაეხარა ძირსა და შეეძლო თავისი დაჭრილობანი მოერჩინა, შემავიწროებელნი გარემოებანი გაეფანტა, გამართულიყო წელში და მტკიცედ დასდგომოდა განათლების, თავისუფლების და გაუკეთესობის, პროგრესის გზასა. ამ წადილის მიღწევისათვის საჭირო იყო ორი წამალი, ორივე უებარი: ერთობა ქართველთა ტომთა, მოკრება აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოსი ერთის მძლავრის მარჯვენის ქვეშა და გახსნა განიერის, ფართო გზისა შავის ზღვის შუამავლობით შეროპის გავლენისათვის და მის გამაცხოველებელ ცივილიზაციის დაწაფისათვის.

მაგრამ საქმე ის არის, — ჰგრძნობდა საქართველოს ერი ამას? მსმობდა საჭიროება და უებრობა ამ წამლისა? ისტორიული ფაქტები ამ კითხვაზედ გვიპასუხებენ, რომ მთელი ერი საქართველოსი, ყოველი მისი წოდება მეთვრამეტე საუკუნის დამლევს ჰგრძნობდა ერთობის აუცილებელ საჭიროებას, მის დიდ სარგებლობას და გულით და სულით მოწადინებულად იყო შეედგინა ერთი სახელმწიფო ლალესტნის სამზღვრებიდგან დაწყობილი ვიდრე შავი ზღვის კიდებამდის. შეროპას მეტად დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ის გარემოება, რომ გაუვალი კედელი, რომელიც ამართა საქართველოს და შეროპის შუა ოსმა-

ლეთის მფლობელობის დამკვიდრებამ შავს ზღვაზედ და მის გარეშემო ნაპირებზე, შემუსვრილ იქმნა რუსეთის მძლავრის გელით და ამის შემდეგ ეს ზღვა წარმოადგენდა ფართო განიერ გზასა საქართველოს ერის დაახლოვებისათვის, დაკავშირებისათვის აყვავებულს შეროპის ერთა თანა. ეს კარგად ესმოდათ მაშინ ჩვენებსა, კარგად ახსოვდათ ისიც, რომ უწინაც, თამარ მეფის დროს, ერთობამ, ერთ-მთავრობამ საქართველო აღამაღლა, ააყვავა და განაძლიერა; ამიტომ პირველი მოხერხებული შემთხვევით ისარგებლეს და შეერთება მთელის ივერიისა თითქმის ერთ-ხმად მოითხოვეს. ეს მოხდა 1790 წელსა, როდესაც იმერეთიდან დესპანები მოვიდნენ ტფილისში. ამ დესპანების მოსვლა, სახელმწიფო კრება პრეკლეს სასახლეში, ცხარე ბაასი და ხანგრძლივი სჯა მთელის საქართველოს შეერთებაზე ისეთი შესანიშნავი ფაქტია ჩვენს ისტორიაში, ისე ცხადად გვიხატავს ერთის მხრით ჩვენის ერის გონიერობას და სახელმწიფო ჭკუას რე მეორე მხრით სამეფო სახლის ეგოიზმს, წერილმანობას, რომ საჭიროდ ვრაცხთ დაწვრილებით მოვახსენოთ ეს ამბავი მკითხველსა.

ერთობას თხოულობდნენ ყველანი: გლეხნი, აზნაურნი, თავადნი, სამღვდელონი, იმერნი და ამერნი. „შემდგომ გარდაცვალებისა სოლომონ პირველისა“, ეკითხულობთ მეფის ბიორგის ცხოვრებაში, „მოვიდნენ იმერეთით: ექვთიმე ბენათელი, ღოსითეოს ძუთათელი, სარდალი ძაიხოსრო წერეთელი, პაატა მი-

ქელაძე, სახლთ-ხუცესი ზურაბ, წერეთელი, სეხნია
წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, შაი-
ხოსრო ჩიჯავაძე და ფიცის კაცნი: ლორთქიფანიძე,
იოსელიანი, ავალიანი და სხვანი... მსენი ითხოვდნენ,
რადგანაც არა ჰსურს მეფესა მრეკლეს მეფე ღავით
მიტაცებული ტახტისა, ინებოს და შეაერთოს თავი-
სად სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთმთავრო-
ბისა დროთა. ღესპანნი იმერეთისანი არწმუნებდნენ
მეფესა, რომელ ყოვლადია სამეფო იმერეთისა მოე-
ლის სიქადულით და მხიარულებით საქმისა ამის და-
სასრულსა; თვით მთავართა ბურიისას და მდიშისას
სურთ და სწყურიანთ ეს. მცხოვრებთა გლეხთაცა
იციან ესე და უხარიანთ, უხარის ბატონობა თქვენი
მთელ იმერეთსა, მტერთაგან ჯვარისა გაოხრებულსა,
მეფემან უგდო ყური და ნაცვლად პასუხისა პირად
ბრძანა, იქმნას რჩევა საქმისა.“

ღანიშნულს დღესა კათალიკოსი, მღვდელთ-მთა-
ვარნი, თავადნი, სარდალნი, სახლთ-ხუცესნი, მდივან-
ბეგნი ქართლ-ქახეთისა შეიკრიბნენ სამეფო პალატა-
ში და შევიდნენ განსჯასა. ამ რჩევასა და სჯის დროს,
ამერთ მოითხოვეს შეერთება საქართველოსი ისე-
თივე მხნეობით და შორსგამჭვრეტელობით, როგო-
რადაც იმერნი ითხოვდნენ. „პირველი და ძლიერი ხმა
ერთობისათვის“, განაგრძებს მეფე ბიორგის ცხოვ-
რების ავტორი, „იყო ჰაბუა მრბელიანისა. მას შე-
უდგნენ კათალიკოსი ანტონი, სარდალი ღავით შაფ-
ლანიშვილი, სოლომონ ლეონიძე, ზაქარია, მოურა-

ვი ჭიჭიყისა, ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ჩოლაყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და სხვანი. მეფე სდუმდა და ბრძენი ჭაბუა ასმენდა ქუხილისა სიტყვებითა დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა; აკურთხევდა აზრთა ამათ ზეგარდამო ჩაგონებულთა დესპანთადმი და იმერთა ერისა. „ნუ ჰყოფნი, მეფეო! იტყოდა ჭაბუა, ერი იმერთა ითხოვს ერთობასა და კავშირსა; ვითარ ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის არ მიიღებს თხოვნასა? მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის. შიცი და მესმის აზრი თქვენი, მეფეო! ვითარ მოვულო მეფობა შვილის-შვილსა ჩემსა? მსეთი აზრი უეჭველად არის უბედურებითი იმერთათვის, უსარგებლო ქვეყნისათვის, დამლუპავი ქვეყნისა. ვითარ მოვლო მეფობა ქართლისა მეფეთა ქართლისათა და რაი დაკარგა საქართველომან დაკავშირებითა ქართლისა და ახეთისა. ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლიერება მეფობისა არის ერთად დაკავშირება.“ „ბატონო მეფე! მოახსენა წერეთელმა, მიიღეთ გვირგვინი ჩვენიცა, განძლიერდით ჩვენით და განგვაძლიერეთ თქვენით. ირწმუნეთ მეფევ ბატონო, ხომ სცნობს ამას მტერი და მიეცემა შიშსა და მორიდებასა.“

ამ ბრძნულ წადილს, მხურვალე მჭევრ-მეტყველებით გამოხატულს, წინა-აღუდგა წვრილმანი ანგარიში ჩვენის მაშინდელ ფეოდალებისა, რომელთაც ერთობა და მეფის გაძლიერება არაფრად ეპიტნავებოდათ ყოველთვის. „შემდგომ ღუმილისა მეფისაგან, მუხრან-ბატონმა ივანემ მოახსენა კრებასა: დაკავში-

რება იმერეთისა დიად ძველიაო. ჩვენ ქართველთა ვერ მოგვივლია ჩვენთვის, ვითარ მოვუაროთ იმერეთსა? რად ვექმნათ ბატონად ქვეყანასა, რომელსაც ჰყავს საკუთარი ბატონი, შვილისშვილი მეფისა?“ მაშინ ღავით სარდალმან, ერთმა გულ-წრფელ პატრიოტთაგანმა, განრისხებულის ხმით წარმოსთქვა: „მართლად აღიარებს მუხრან-ბატონი, რომ ვერ მოუვლის დღეს ის ქვეყანას თავისის ხმლითა და ბაი-რალითა. მოვა დრო და მოსცემს იმერთი სხვასა მუხრანის-ბატონსა, რომლის ხმალი უფრო მჭრელი იქნება.“ ეს სიტყვა იწყინა მეფემ, რომელიც წინააღმდეგი იყო შვერთებისა, და დაშალა კრება.

VIII

ლაუყოლებელი, შეუჯერებელი წინააღმდეგობა საქართველოს ერთობას ამოუჩინა დედოფალმა ღარეჯანმა, რომელიც ეშმაკობაში დახელოვნებული იყო, მაგრამ ნამდვილს ჰკუთხდა და მამულის სიყვარულს კი მოკლებული. საუბედუროდ ქვეყნისა ღარეჯანს დიდი გავლენა ჰქონდა ბოლოს ხანებში მრეკლეზედ და სახელმწიფო დიდ საქმეებშიაც კი თავისს ნებაზედ ატარებდა მას. ამ მავნებელ გავლენის ნაყოფი იყო, სხვათა შორის, ის სამეფო სახლის აღმაშფოთებელი, ამრევი და ქვეყნის დამლუპავი ანდერ-

ძი, რომლითაც პრეკლე თავის პირმშო შვილის ბიორგის შვილს გამოსწირავდა სამეფო ტახტსა, დაუმტკიცებდა მას იულონსა, უფროს შვილს ღარეჯანისასა და თავის სამეფოში შემოჰქონდა ოსმალური წესი ტახტის მემკვიდრეობისა ნაცვლად ქეროპის წესისა, რომელიც იმ დრომდე ჰმომქმედებდა საქართველოში. ეს ანდერძი სრულიად გვარწმუნებს, რომ პრეკლე, შემკული მრავლითა სამაგალითო სამხედრო თვისებითა და სახელ-განთქმული ვაჟ-კაცურ ხმლის მღელვარებითა, ჩვენდა საუბედუროდ, ნადირ-შახსავით და მეთორმეტე ძარლოსავით, მოკლებული იყო პოლიტიკურ შორსგამჭვრეტელობასა და ამ მხრით გაუზომელად დაბლა იდგა თავის პაპა მახტანგ მეექვსეზედ, რომლის მშვენიერი და მომწიფური პოლიტიკური განზრახვა დაარღვია იმისთანა უცნაურმა შემთხვევითმა მოვლენამ, რომელსაც არავინ არ მოელოდდა არც ქეროპაში და არც პზიაში, და რომელმაც ერეკლესავით თავისთან სამარეში არ დამარხა ყველაფერი თავისი ნამოქმედარი, არამედ დასტოვა ჩვენს ისტორიაში ცხოველი, ნაყოფიერი და უკვდავი კვალი.

საქმის ჩასაშლელად და უკუღმა დასატრიალებლად დედოფალმა ღარეჯანმა მოიხმარა მუქარა და მრისხანება იმათ წინააღმდეგ, რომელნიც უფრო გულმხურვალედ და გატაცებით ჰქადაგობდნენ ერთობის საჭიროებას და დიდს სარგებლობას... „სცნო დედოფალმან ღარეჯან საუბარი ესე ყოველი (პირველის

კრებისა) განრისხდა და დაიბარა ჰაბუა ორბელიანი და მრისხანედ უბძანა ყვედრების სიტყვა. “ მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც ჰაბუამ დაამტკიცა, რომ საქართველოს კიდევ ჰყვანდნენ შვილები, რომელნიც მზად იყვნენ შეეწირნათ პიროვანი ინტერესები მამულის ბედნიერებისათვის. „პრა, ბატონო დედოფალო, ვერ შევიქმნები ორგული“, ეტყოდა ჰაბუა. „პზრი ჩემი დარჩება უცვლელად, მტკიცედ და უკეთუ არ აღსრულდება, ჩაეიტან თან საფლავს. რად მიბრძანებ, არ ვიყო ერთგული მეფისა და ქვეყნისა! შიცი, რასაც ვიტყვი; არ ვხედავ კეთილად საქმესა და ესე ვარჩევ. შიყო და მერქვას ქვეყნის მრჩეველი და ვურჩევდე რასმე ბოროტსა? მამა-პაპათა სისხლი დაუღვრიათ ქვეყნისათვის... შარ შვილი ქვეყნისა და ერთგული მეფისა. ამისათვის გაბედვით ვიტყვი და უშიშრად მოვახსენებ მეფესა ჩემსა და თქვენ, ბატონსა ჩემსა დედოფალსა, სიტყვათა ამათ.“

თვით მემკვიდრე საქართველოს ტახტისა ბიორგი (რომელიც, საქართველოს საუბედუროდ, სწორედ იმ დროს გამეფდა, როცა დაჰკარგა გონებითი, ზნეობითი და ფიზიკური ძალა) გატაცებულ იქმნა საზოგადო წადილითა და მეორე კრებაზედ, რომელზედაც ჰაბუა და ქათალიკოსი ანტონი უწინდებური მჭევრ-მეტყველებით ამტკიცებდნენ ერთობის დიდს სარგებლობასა ქვეყნისათვის, მოახსენა მრეკლეს შემდეგი გონიერი სიტყვები: „ხელმწიფეო ჩემო! შეერთება იმერეთისა ქართლისადმი არის სიმტკიცე მეფობისა; თუ გნებავთ უძლეველობა ქვეყნისა ჩვენისა

მტერთაგან, უნდა იქმნას ერთობა. რა არს უკეთესი, რა არს მშვენიერ, ვითარ ერთობა ძმათა, იტყვის წინასწარმეტყველი ღვით. სამეფო ოსრაელთა დაეცა მაშინ, როდესაც განსქდა ორად სამეფო სოლომონისა. ღაეცა საბერძნეთი, ოდეს განიყო ორად და სამად. მეფობა განყოფილი არა დაადგრეს, ბრძანებს მაცხოვარი.“

ღესპანნი იმერეთისანი ატყობდნენ, რომ საქმე იცარებოდა უფრო დედოფლის უკუღმართობით და ამიტომ გამოსთხოვეს ღარეჯანს ცალკე ნახვა, აუდიენცია. მტყობა, მათ კარგად იცოდნენ, რომ დედაკაცის დაყოლიება კეთილ საქმეში საბუთების გაშლით უფრო ძნელია, ვიდრე კეთილშობილურის გრძნობის გაღვიძებით, და ამიტომ ერთობის სარგებლობის დამტკიცებას თავი ანებეს და შებრალება იხმარეს იარაღად. „მუთათელი, ბენათელი, აბაშიძე და სხვანი ღესპანნი მიუთხრობდეს დედოფალსა იმერეთის მღგომარეობასა და სრულიად დაღუპვასა, უკეთუ არ მოხდება ერთობა ქართველთა თანა.“

მაგრამ ყოველი ცდა ამაოდ დარჩა. ბრძნული წადილი მთელის ერისა, ქვეყნის ფეხზედ დამყენებელი და გამაბედნიერებელი ღონისძიება, სასიქადულოდ ერთ-ხმად მოთხოვნილი და კეთილშობილი გატაცებით აღვიარებული იმერეთ და ამ ერთაგან, ჩაშლილ და განქარწყლებულ იქმნა სამეფო სახლის უკუღმართობის გამო. „ღედოფალი იტყოდა უარსა და ვერ გამოწირვასა იმერეთისა გვირგვინისა შვილის-

შვილის ხელთაგანა.“ ამავე აზრზედ ჯიუტად დადგა მეფე მრეკლეს, რომელმაც, ქვეყნის საუბედუროდ და თავის დიდების დასამცირებლად, უკანასკნელ წლებში თითქმის სრულიად დაჰკარგა უწინდელი წინდახედულობა, სამაგალითო ვაჟ-კაცობა, ნათელი გონება, შეუპოვარი მხნეობა, მიეცა თავისი გვარის წვრილმანი ინტერესების ძებნასა და უმეტესად იმაზედ ზრუნაედა, რომ დაეკმაყოფილებინა ეგოისტური მოთხოვნილებანი თავისი არეული და განხეთქილებით სავსე სახლობისა, რომლის დამლუპველი რაოდენობა წრეს იქით გადავიდა იმის გამო, რომ მრეკლემ და ზიორგიმ მეორე-მესამე ცოლები შეირთეს წინააღმდეგ სახელმწიფო ინტერესების მოთხოვნილებისა.

IX

ქვის გული უნდა ჰქონდეს საქართველოს შვილს, რომ ეს ისტორიული მოვლენა, სავსე მაღალი ტრადიკული მნიშვნელობითა, გაიცნოს ისე, რომ დარდით და ნაღვლით არ აივსოს. მართი მხრით სდგას ერი, მრავალ-ტანჯული სხვის შეცდომილებითა და პატივის-ცემით მოახსენებს მეფესა: „შენმა წინაპრებმა ჩაიდინეს დიდი უსამართლობა და უწყალობა: ერთი სისხლი და ერთი ხორცი დამანაწილეს რამდენსამე პატარა სამთავროდ და ამითი შეიქმნენ მიწეზი ჩე-

მის და თავის-თავის დაუძლოურებისა, დაუსრულებელ წვალებისა და გამოუთქმელის უბედურებისა. ღროა, მოსპო ეს უსამართლობა, მიხსნა ამ სენისაგან, შემაერთო ერთ დიდ ერად, მიიღო ერთ-მთავრობა, განძლიერდე ჩემით, განმაძლიერო შენით, შემოვიფანტოთ მტერნი და მტკიცედ დავადგეთ დამოუკიდებლობის, წარმატების და კეთილ-დღეობის გზასა. მეორე მხარეს დგანან მეფე-დედოფალნი, რომელნიც თავის მრავალ-წამებულს, მაგრამ კიდევ ერთგულს ერს ეუბნებიან: „ორივე მხარე უწინდებულად დანაწილებულნი და უძლოურნი უნდა დავრჩეთო. ბევრს ხელმწიფეს უნატრია ამისთანა წადილი დანაწილებულის ერისა, რომელიც საქართველომ გამოუცხადა შრეკლესა, მაგრამ ნატვრა რომ არ ასრულებია— დიდის ხნის განმავლობაში ხელში ხმალი სჭერია, უღვრია თავისავე ხალხის სისხლის ნაკადულები და ძალადატანებით შეუერთებია იგი ერთის სკიპტრის ქვეშა. იტალიის შეერთებას მოუხდა არა ერთი შინაური ომი. ბერმანიაშეადგინა ერთი იმპერია მხოლოდ მასუკან, რაც ბისმარკმა კრუპის ზარბაზნებით და ბერდანის თოფებით დააჯერა ნემეცების ერთობის საჭიროება. რუსეთის მოკრება ერთს მთავრობის ქვეშ იყო შედეგი ხანგრძლივის შინაურის ბრძოლისა. საფრანგეთმა, ესპანამ, ინგლისმა ამავე გზით, ასეთივე სისხლის ღვრით დაამყარეს თავისი ერთობა. თითქმის ყველგან დანაწილებული ხალხი ესარჩლებოდა ამ დანაწილებასა, იცავდა თავისს დაყოფილ-

ბასა და მხოლოდ მაშინ აღგენდა ერთს სახელმწიფოს, როცა რომელიმე თავ-გამოდებული და შორს-გამჭვრეტი მთავარი ძალას დაატანდა მას ხმლით, იძულებულს შექმდა თოფით და ზარბაზნით. ჩვენში კი წაღმა მსვლელობა მიიღო საქმემ. თვითონ ხალხმა, თვითონ ერმა იგრძნო ერთობის საჭიროება და მეფისაგან მოითხოვა ერთ-მთავრობის დაფუძნება. მაგრამ მეფემ უარი სთქვა იმაზედ, რასაც სხვა გვირგვინოსანნი მხოლოდ ხანგრძლივი სისხლის ღვრით მოეწეოდნენ ხოლმე.

ასე უკუღმართად დატრიალება მაღალის მნიშვნელობით ხავეს საქმისა, ასეთი დამლუპავი დაბოლოება მთელის ერის წადილისა ერთის კაცის თავისნებობით არა ერთს მამულის-შვილს ააშფოთებდა სულით და წარმოათქმევინებდა შემდეგ მწარე სიტყვებს, რომელთაც ჩვენი პოეტი ბარათაშვილი ათქმევინებს სოლომონ მსაჯულს ამ გვარსავე შემთხვევაში:

მაღლობა, ღმერთო, შენსა განგებას!
ერთს კაცს მოჭფინებ ყოვლთა უფლებას,
და მისს ერთს სიტყვას მონებენ ერნი,
ბანურჩეველად სულელნი, ბრძენნი,
და იგი მათ ბედს ისე განაგებს,
პითა ამღერდეს იგი კამათლებს!
მაგრამ შენ, მეფევ, ვინ მოგცა ნება—
სხვას განუბოძო შენთ ყმათ ცხოვრება,
მისდევდე შენსა გულის კვეთებას
და უთრგუნვიდე თავისუფლებას?

შენ ერმან შოგცა პირველ ღირსება,
რათა დაუცვა ყოფა-ცხოვრება,
და რად ივიწყებ, რომე მარადის
მეფის გულის-თქმა ერსა ეკუთვნის...“

მაგრამ შემცდარი იქნება ის, ვინც იფიქრებს, რომ სამეფო სახლის უკუღმართობით შეერთება საქართველოსი სამუდამოდ იყო ჩაფუშული, დაცარული. ბულითადს წადილს ერისას თვით მძლავრი მთავრობაც ბევრს ხანს ვერ ეწინააღმდეგება და იძულებული შეიქმნება უთუოდ დააკმაყოფილოს იგი. შეერთება საქართველოსი მხოლოდ გადადებული იყო სხვა დროსათვის. ეს დრო დიდის ხნის ლოდინს არ მოითხოვდა. ქართლ-ქახეთი მჭიდროდ იყო შეერთებული და ერთობის სანატრელს გზას და საბაძავ მაგალითს აჩვენებდა. ჰაბუა მრბელიანები, სოლომონ ლეონიძეები და ჭაიხოსრო წერეთლები დღითი-დღე მრავლდებოდნენ, განათლების სხივები წინანდელზედ უფრო ხშირად ეფინებოდა საქართველოს, მეთვრამეტე საუკუნის ქარიშხალი ნიავის ძალით მაინც აწევდა ჩვენამდის და ჩვენი ქვეყანა მოძრაობაში მოჰყავდა, აფხიზლებდა. ბარეშე მტრებიც გვისუსტდებოდნენ: მსმალეთი მიბეგვილი და მილეწილი იყო რუსის ძლევა-მოსილის ჯარით და სპარსეთი სწრაფად მიდიოდა უკან. *) ღალესტანს, თუ იგი არ დაწყნარ-

*) მვით აღა-მაჰმად-ხანი ვერ გადარჩებოდა დამარცხებასა ქართველებისაგან და იქნება ცოცხალიც ველარ გასული-

დებოდა, საქართველო ასე თუ ისე შეუკრავდა კრიჭას და დამართავდა იმავე ბედს, რაც მისგან მოუვიდა ფადონების სამფლობელოს მეთერთმეტე საუკუნეში. დღეს თუ ხვალ, საქართველოს ერთობას ლიტონი მჭევრ-მეტყველებით კი აღარ ითხოვდა, იგი მოითხოვდა მუქარით, ძალის მოხმარებით და შემუსრავდა ყოველს გვარს უკუღმართობას, რომელიც კი მის წადილის წინაიღმდეგობას გაბედავდა. მაშინ იგი ერთობით წელში გამართული და გაძლიერებული ადვილად შემოიფანტავდა მტრებსა, ზურგს თამამად შეაქცევდა მაჰმადიანურ პატივსა, რომელთანაც მოკლებულ იყო ყოველ გვარ სასულიერო კავშირსა, მტკიცედ იქმნა პირს განათლებულის მეროპისაკენ, რომლის ხალხთა დასს ის ეკუთვნოდა თავის სარწმუნოებით და გვარტომობით, და შავ ზღვის შუამავლობით დაეწაფებოდა მის გამაცხოველებელს კულტურას და მეცნიერებას.

რა ძალით სწყუროდა ჩვენს ერს მეროპის ნათელი და რა გვარი გაუმადლოებით მოხდებოდა მისი დაწაფება დასავლეთის განათლებაზედ და მეცნიერებაზედ, — ცხადად გვიჩვენებს ის ყველა მვისტორიეთა-

---

ყო ჩვენის ქვეყნიდგან, თუ მრეკლე ხელზედ არ დაეხვია ბუდოვიჩის მოშველების იმედს, არ ეღალატნათ მისთვის საკუთარს შვილებს, რომელთაც ჯარების მოშველება სამეფოს სხვა-და-სხვა კუთხეებიდგან არ მოინდომეს და ხოჯას ააოხრებინეს ტფილისი, მშვენივრად გამაგრებული და ოც-და-ათის ზარბაზნით დაცული,

თვის გასაცვიფრებელი ლიტერატურული მოძრაობა, რომელიც დაიბადა საქართველოში მახტანგ მეექვსის დროს, რამ წამს ცოტაოდენის ჯუჯუტანიდგან ჩვენში შემოაშუქა მეროპის ნათელმა, გამოიყვანა ლიტერატურულ ასპარეზზედ იმ გვარნი მალალნიჭიერნი მწერალნი, როგორც მახუშტი და სულხან ორბელიანი და მოკლე ხნის განმავლობაში გაამდიდრა ჩვენი ლიტერატურა არა ერთი მალალ მნიშვნელობიანი და უკვდავი ქმნილებითა.

საქართველოს მოსისხლე მტერიც ვერ გაბედავს სთქვას, რომ ჩვენი ერი არ იყო ღირსი ამ გვარის მომავლისა. რაც მან დედა-მიწის ზურგზე თავი შეისწავლა, მის დევიზად თავის დღეში არ ყოფილა ქელვა, დათრგუნვა, დაბრიყვება, დამონავება, მიწასთან გასწორება რომლისამე ერისა. ჩვენის ერის ხმალი მღვლეარებდა მხოლოდ თავის თავისუფლების დაცვისათვის და დამოუკიდებლობის მოუსპობლობისათვის. თუ ოდესმე დროთა ვითარება იძულებულს ჰხდიდა შემოვერთებინა თავისთან რომელიმე უცხო ქვეყანა, ჩვენი ერი ანიჭებდა მას სრულს თვით-მმართველობას და ხელოვნებლად იცავდა ყოველს მის უფლებასა. თვით საქართველოშიაც სხვა სარწმუნოების მიმდევნი სარგებლობდნენ სრულის თავისუფლებით და თანასწორობით ქართველებთან. როდესაც განათლებულს საფრანგეთში ჰუგენოტებს ართმევდნენ კაცის ყოველს უფლებასა და ბარბაროსულად ქლევდნენ მათ კათოლიკები, როდესაც სახე-

ლოვანს ინგლისში კათოლიკები იდევნებოდნენ უწყალოდ და უღმობელად, იმ დროს საქართველოში შემოხიზნული სომხები იყვნენ ყველასფერში გათანასწორებულნი ქართველებთან; ჰქონდათ მინიჭებული ყოველი პოლიტიკური და სამოქალაქო თავისუფლება და ხშირად მემკვიდრეობით ეჭირათ უმაღლესი ადგილები ჩვენს სამეფოში.

ამ გვარივე თავისუფლება ჰქონდათ მინიჭებული თვით ურიებსა და თუმცა საქართველოში ძლიერი იყო სიყვარული ძრისტესი, რომელიც ჯვარცმულ იქმნა ურიათა მიერ, მაგრამ იგინი მაინც ყოველთვის სარგებლობდნენ ჩვენში სრული მყუდრო ცხოვრებით და მათ ერთხელაც არ გამოუცდიათ ის დევნა და ქლევთა, რომლის მსხვერპლად ხდებოდნენ და ხდებიან ახლაც შეროპაში.

დასასრულ, შესამოწმებლად ჩვენის წერილის დედა-აზრისა მოვიყვანთ ერთს სომხის მწერლის სიტყვებსა, რომელსაც ვერაფერ ვერ შესწამებს მიდგომით მსჯელობას ქართველების შესახებ. ბენერალი ჭიშმიშოვი თავის ნადირ-შაჰის ისტორიაში ამბობს: „წარსულის საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველო იყო ძლიერი სახელმწიფო და მას ემორჩილებოდნენ და ხარჯს აძლევდნენ ბანჯისა, შარაბალისა და პრევენის ხანები. თუ შეერთებული შართლ-ძახეთი ამოდენა ძალას იჩენდა, ადვილად წარმოსადგენია, თუ რა ძლიერების პატრონი შეიქმნებოდა საქართველო, როდესაც ერთს სკიპტრას ქვეშ თავს მოიყრიდნენ

ქართლ-ძახეთთან ერთად იმერეთიც, ზურიაც, რაჭაც და სამეგრელოც, თანახმად მაშინდელი დაწინაურებული ქართველების წადილისა.“

მაგრამ ბედმა ჩვენს მრავალ-ტანჯულს ქვეყანას აღარ აცალა და არსებობის ჩარხი სხვა ნაირად დაუტრიალდა. მოხუცებულმა მრეკლემ, დაუძლიურებულმა ბიორგიმ, უხასიათო და ხელზედ დახვეულმა ღაფით მემკვიდრემ დასუსტებულის მარჯვენიდგან სრულიად გააგდეს სკიპტრა საქართველოსი და რუსეთმა შეაერთა საქართველოს ნაწილები ერთის ვალდებულობის ქვეშ, დაამყარა მის შორის სრული სიჩუმე, მყუდროება და მტკიცე კავშირით შეაერთა საქართველოს ბედი და უბედობა თავისთან.

X

ეს პოლიტიკური ერთობა, შეურყეველი კავშირი რუსეთთან ჩვენთვის იყო და იქნება ძვირფასი საუნჯე, მაგრამ კეთილად მოვიხმარედ ეს საუნჯე?... ძარკად გამოვიყენეთ ეს მშვიდობიანობა, რომელიც ძლიერ-მოსილმა რუსეთმა დაამყარა საქართველოში?... ზამოვიჩინეთ ისეთივე შეუპოვარი მხნეობა საარსო ბრძოლაში, როგორსაც იჩენდნენ ჩვენნი წინაპარნი დამოუკიდებლობისათვის, თუ დავტოვეთ თვით-მოქმედება, მივეჩვიეთ სხვის იმედსა და მივეცენით

თვლემასა და ძილსა?... ზანეძლიერდით, აყვავდით და შევიმოსეთ ახალის მაღალ თვისებებითა, თუ დავუძლოურდით, მივსუსტდით და უწინდელი ვაჟკაცური თვისებანიც თითქოს დაგვიჰკნა და მათ მაგიერ ჩვენში ჭაობის ბალახივით ამოხეთქეს დაბალთა, წვრილმანთა თვისებათა და დაამცირეს ჩვენი არსებობა?.. პეიესენით დოვლათით და მოვიპოვეთ კეთილ-დღეობა, თუ დავღარიბდით, ვალში და ვახჩში ჩავცვივდით, დაგვკარგეთ დიდძალი მამულ-დედული?.. ავახსეთ ჩვენივე ფულებით დაარსებულნი და გამშვენებულნი სასწავლებელნი და ავმალლდით განათლებითა, თუ ისე ჩამოვრჩით სწავლას უკან, რომ ასს კურსს შესრულებულს მოწაფეში ჩვენგანი მარტო ერთი-ორი ურევია და ჩვენის სასწავლებლებით სხვანი ნათლდებიან და მალდებიან?.. ბრწყინავს ჩვენი ეკკლესია თვით-მმართველობითა, თვით-მოქმედებითა, მადლიანის მწყემსებითა, სახელოვან მქადაგებლებითა, შესანიშნავ მსწავლეულებითა, თუ, მოკლებულნი აქაც საკუთარს სათავეს მოქმედებისას, ძირს დაივწიეთ მეტად, დავრჩით ერთის უბედურ რუსულ-ბერძნულ-ლათინურ სემინარიის ამარა, სადაც ქართულს ენას და ქართველობას ჩამორთმეული აქვს თითქმის ყველაფერი; ჩვენის ერის მწყემსებად და მოადგილედ ანტონისა, ღოსითეოსისა, ბაიოზისა, მარლამისა ეხედავთ ღირსეულთა პირთა, თუ იმისთანებს, რომელთაც დაიმსახურეს იმ გვარი სიძულვილი ხალხისა, რომ ყასბურ ტაქციის გამწესებამდის მიაღწია საქმემ; რო-

მელნიც მოკლებულნი არიან გონებითს სიცოცხლეს, რომელთა შორის სწავლა დამშრალია, რომელთაც თითქმის სრულიად შესწყვიტეს სახარების მალალ სწავლის ქადაგება ხალხში; რომელთათვისაც სასულიერო ლიტერატურა სრულიად არ არსებობს,— მაშინ როდესაც, სომეხთ სამღვდლოება, აღზრდილი ნაციონალურ სემინარიაში და ნაციონალურს აკადემიაში, წაქეზებული და გამხნევებული ნაციონალურივე მთავრობით— პატრიარქ-ქათალიკოსით— იჩენს დიდს სიცოცხლეს გონებისას, ბეჭდავს ყოველწლივ ათობით და ოცობით სასულიერო და საერო თხზულებებს, რადენსამე სასულიერო ჟურნალსა და აქეს გამართული ოთხი ათასი სახალხო ნაციონალური სკოლა? . . .

აეაყვავეთ ჩვენი ლიტერატურა და გავამდიდრეთ ყოველგვარი მეცნიერულ თხზულებებით, თუ ჩვენმა ცხოვრებამ, სრულიად მოკლებულმა ნაციონალურ ნიადაგსა, იგი ჩააგდო იმ გვარ მდგომარეობაში, რომ წარმოადგენს სწორედ სიზიფის ქვასა, რომელსაც რადენიმე თავ-გამოდებული ყმაწვილი-კაცი ეწევა მალა, მაგრამ ვერას გზით ვერ აუცილებია ერთს დაბალს წერტილს ზევით?.. მტკიცედ დავიცევით ჩვენის ღვაწლიანის ენის უფლებანი და მივეცით მას ჯეროვანი ადგილი ყოველ სფეროში, თუ ბრიყულად ზურგი შევაქციეთ მას, უგუნურად ავიძულეთ, ცალიერზედ დავსვით ყველა უფლებათაგან, გამოვდევნეთ ყველა ადგილებიდან და მალალი პატივი ამ ძვირფას

საუნჯის დაცვისა დაუტღვევთ მხოლოდ გლეხის ქოხს? ავალორძინეთ ჩვენი ეროვნული ღონენი და საუნჯენი, თუ ვულალატეთ მათ და დავადექით გადაბირების და გაფუქსავატების გზასა? ჩვენის ქვეყნის მართვაში გვიჭირავს ღირსეული ადგილი, ვუწვევთ მას მოსიყვარულე დედის სამსახურს და ვართ ერთგულნი მცველნი მისის კეთილ-დღეობისა, თუ პირველი ადგილიდგან მესამე ადგილზედ ჩამოვხტით, სამხედრო სამსახურშიაც კი თავს წამოვისვით გუშინდელი ჩვენი უმცროსი ძმები, ზრუნვა ჩვენს ქვეყანაზედ სხვის ხელში ჩავაგდეთ? ბაძლიერდა, დამტკიცდა კავშირი და ურთი-ერთი ზედ-გავლენა განათლებულის წოდებისა და ხალხისა, თუ სხვა ენაზედ სწავლა-განათლებამ, სხვა ენის თართაშობამ ყოველ სფერაში ამართა გაუვალი კედელი ხალხისა და ინტელიგენციის შორის, მოსპო მათ შუა ორივე მხრისათვის გამაცხოველებელი ზედ-გავლენა და დააყენა ხალხი გაველურებისა და ინტელიგენცია გაქუფსავატების გზაზედა? ბავიხადეთ წინამძღომელად ის ცხადი ჭეშმარიტება მეცნიერებისა, რომ ყოველს ერს, მეტადრე ისტორიულს, რომელმაც თავისი ენა ლიტერატურულ სიმაღლეზედ დააყენა, გადაბირება, უცხო ტომის გზაზედ დადგომა აწამტ თუ გადასხვაფერებს, აწამედ შინააწესს დაუჭიანებს, აწაწყალ შუა გააჩერებს, თავისას უკვლავად მოაკვებს, სხვისას ხეიჩიანად ვერასდროს ვერ შეათვისებინებს, გონებით დაამდაბლებს, ზნეობით დასცემს, ენას გაუღატაკებს, აიტყუარებს გაუფუჭებს, დოვლათს და დედულ-მამულს და-

აკარგვინებს, ბოგანოდ გადააქცევს და ბოლოს სრულიად
ადგვის მას დედა-მიწის ზურგიდგან? შეუპოვრად, გუ-
ლადად, ვაჟ-კაცურად ვებრძვით ჩვენს ბედსა და გულ-
ში გვიღვივის იმედი ბრწყინვალე მომავალისა, თუ
წარმოვადგენთ დაჩაგრულთ, თავ-მოხრილ არსება-
თა გროვას, რომელიც თითქმის სრულიად მოკლე-
ბულია მომავალის გამაცხოველებელ იმედსა? ღიდე-
ბით ისმის ეხლა ჩვენი სახელი შეროპაში, თუ სახ-
სენებელი ჩვენი თითქმის სრულიად განქრა, და თუ
იშვიათად ისხენება, ისიც მხოლოდ მტერიან კაბი-
ნეთში რომელიმე ჭირვეულის ფოლოლოგისა?... მისი
აზრი გამართლდა: კურთხეულის ალექსანდრე პირ-
ველისა, რომელიც საქართველოს ბედნიეჭებისათვის ში-
ნაუჭს თვით მძაწთველობას წაფხდა საჭიწოდ, თუ ძნო-
რინგისა, სიცინაოვისა და სხვა სამხედრო გენერლები-
სა, რომელნიც ამტკიცებდნენ, რომ ყველას ის სჯობს,
საქართველო უბრალო გუბერნიად გადავაქციოთო?
ჩვენის ოპტიმისტების მოლოდინი ასრულდა, თუ გა-
მართლდა მამულის-შვილების პატრიოტული შიში,
რომელიც ისე მშვენივრად გამოხატა ბარათაშვილმა
თავისს უკვდავს პოემაში სოლომონ მსაჯულის და
მის სოფიოს პირითა? შრთის სიტყვით, მოკლე მო-
ჭრით:

რანი ვართ დღესა?

